

Organska poljoprivreda

Organska poljoprivreda u Srbiji 2013

Izdavač:

Nacionalno udruženje za razvoj
organske proizvodnje „Serbia organica”

Podržano od strane:

Deutsche Gesellschaft für
Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH
Private Sector Development Program ACCESS

Autori:

Ulrich Marz, AFC Bonn
Marija Kalentić, GIZ Belgrade
Emilija Stefanović, GIZ Belgrade
Ivana Simić, Serbia Organica

Editori:

Nada Mišković, Serbia Organica
Tobias Stolz, GIZ Belgrade

Januar, 2013. godine

Organska poljoprivreda u Srbiji
2013

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

631.147 (497.11) "2013"

ORGANSKA poljoprivreda u Srbiji : 2013 /
[autori Ulrich März ... et al.]. - Beograd :
GIZ - Nemačka organizacija za internacionalnu
saradnju GmbH : Nacionalno udruženje za
razvoj organske poljoprivrede "Serbia
Organica", 2012 (Beograd : Grafiprof). - 52
str. : ilustr. ; 21 cm

Podaci o autorima preuzeti iz kolofona. -
Tiraž 1.000. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst.

ISBN 978-86-87737-59-4 (GIZ)
1. Мерц, Улрих [аутор]
а) Еколошка пољопривреда - Србија - 2013
COBISS.SR-ID 195528972

SADRŽAJ

	Strana
Predgovor	6
Sažetak	9
1 Kontekst	10
2 Sektor organske proizvodnje: učesnici i aktivnosti	12
2.1 Proizvodna struktura	12
2.2 Proizvođač organskih proizvoda	15
2.3 Industrija prerade organske hrane	18
2.4 Lanci vrednosti i stvaranje vrednosti	20
2.5 Istraživanje i razvoj u poljoprivredi, savetodavne usluge i status znanja u industriji	21
3 Politika vlade prema sektoru	24
3.1 Nacionalni program ruralnog razvoja od 2011. do 2013. godine	24
3.2 Strategija biološke raznovrsnosti R. Srbije od 2011. do 2018.godine	25
3.3 Nacionalni akcioni plan razvoja organske proizvodnje u Srbiji	26
3.4 Finansijska podrška za sektor organske proizvodnje	27
4 Tržište i trgovina	28
4.1 Lokalno tržište za organske proizvode	28
4.2 Međunarodno tržište relevantno za organsku proizvodnju iz Srbije	33
4.2.1 Trendovi i okvirni uslovi	33
4.2.2 Prilike za plasiranje proizvoda u Nemačkoj i u drugim zemljama Evropske unije	35
5 Dostizanje relevantnih EU standarda	39
5.1 Zakonodavni okvir Evropske unije	39
5.2 Zakonodavni okvir za organsku proizvodnju u Srbiji	41
6 Prethodni trendovi i budući razvoj u pogledu investicija	43
6.1 Tržišni potencijal za proizvođače iz Srbije	43
6.2 Tržišni potencijal za investitore iz Evrope	45
6.3 Identifikacija potencijala i potreba sektora	47
7 Izazovi i put napred	49
ACCESS- program za razvoj privatnog sektora u Srbiji	51
Serbia organica-Nacionalna asocijacija za organsku proizvodnju	52

SPISAK TABELA

1. Poslovna udruženja i nacionalne NVO aktivne u sektoru organske proizvodnje	11
2. Struktura površina po kategorijama biljne proizvodnje(2012.)	13
3. Površine prema vrsti organske biljne proizvodnje (2012)	13
4. Struktura organske stočarske proizvodnje (2012)	14
5. Profil proizvođača koji se bavi organskom proizvodnjom	16
6. Kompanije i proizvođači koji se bave preradom organskih proizvoda	19
7. Istaknute naučno-istraživačke institucije i njihov fokus istraživanja	23
8. Ciljevi Nacionalnog programa ruralnog razvoja od 2011. do 2013. godine	25
9. Nacionalne institucije i ministarstva relevantna za agrarnu politiku i ruralni razvoj	25
10. Ciljevi Nacionalnog akcionog plana razvoja organske proizvodnje u Srbiji, 2012	26
11. Raspon minimalnih i maksimalnih cena na malo organskog i konvencionalnog svežeg voća i povrća na zelenim pijacama (januar-oktobar 2012)	29
12. Maloprodajne cene prerađenih i ostalih organskih prehrambenih proizvoda u Srbiji (septembar 2012. godine)	30
13. Trgovci, uvoznici, distributeri i supermarketi uključeni u sektor organske proizvodnje (2012 godine)	32
14. Učešće određenih proizvoda u ukupnoj vrednosti prodate organske hrane u maloprodaji na najvažnijim tržištima EU	36
15. Organski proizvodi iz Srbije sa značajnim tržišnim potencijalom u EU	38
16. Kontrolne organizacije koje imaju ovlašćenje MPTŠV za 2011. godinu	42
17. SWOT analiza sektora organske proizvodnje u Srbiji	47

SPISAK GRAFIKA

1. Površine prema vrsti jednogodišnjih biljnih kultura u organskoj proizvodnji (ha) u 2012godini	14
2. Površine prema vrsti višegodišnjih biljnih kultura u organskoj proizvodnji (ha) u 2012godini	14
3. Struktura organske biljne proizvodnje (ha) u 2012 godini	15
4. Oprema i mehanizacija korišćeni na poljoprivrednom gazdinstvu koje se bavi organskom proizvodnjom i izvori nabavke	16
5. Lanac vrednosti u organskoj proizvodnji u Srbiji- slučaj soka od jabuke	20

SKRAĆENICE I AKRONIMI

ADA	Austrijska agencija za razvoj
BDP	Bruto domaći proizvod
CAP	ZPP - Zajednička poljoprivredna politika Evropske unije
CEFTA	Sporazum o slobodnoj trgovini u centralnoj Evropi
EBIT	Dohodak pre odbijanja kamate i poreza
EK	Evropska komisija
EU	Evropska unija
FAO	Organizacija Ujedinjenih nacija za hranu i poljoprivredu
FDI	Strane direktne investicije
GAP	Dobra poljoprivredna praksa
GIZ	Nemačka organizacija za međunarodnu saradnju (GTZ do 1. januara 2011. godine)
GM	Genetski modifikovano
HACCP	Analiza opasnosti i kritične kontrolne tačke
IFOAM	Međunarodna federacija pokreta organske poljoprivrede
MMF	Međunarodni monetarni fond
IPA	Instrument za pretprišupnu pomoć
IPARD	Instrument pretprišupne pomoći za ruralni razvoj
ISO	Međunarodna organizacija za standardizaciju
KfW	Nemačka razvojna banka
MPŠV	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
NASO	Nacionalna asocijacija za organsku proizvodnju „Serbia organica“
NVO	Nevladina organizacija
NPRR	Nacionalni program ruralnog razvoja od 2011. do 2013. godine
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
R&D	Istraživanje i razvoj
SSP	Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
SDC	Švajcarska korporacija za razvoj
SIEPA	Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza Republike Srbije
SME	Mala i srednja preduzeća
USAID	Američka agencija za međunarodnu pomoć
USDA	Odeljenje za poljoprivredu Sjedinjenih Država
SZO	Svetska zdravstvena organizacija
STO	Svetska trgovinska organizacija

PREDGOVOR

Organska proizvodnja ima za cilj da proizvede dovoljne količine visoko-kvalitetne hrane uz racionalno korišćenje prirodnih resursa i očuvanje životne sredine.

Organska poljoprivreda je održiva, prirodna alternativa za intenziviranje proizvodnih metoda i predstavlja čitav sistem upravljanja proizvodnjom koji promovise ozdravljenje ekosistema.

Interesovanje za organsku proizvodnju raste što se odražava i na tržište organskih proizvoda koje je u poslednjih deset godina tri puta povećano.

Zemlje članice EU i pored značajne sopstvene proizvodnje i dalje pokazuju potrebu za uvozom organskih proizvoda. Srbija može iskoristiti svoju šansu i plasirati značajne količine organskih proizvoda na inostrano tržište. Ohrabruje činjenica da su se površine pod organskom proizvodnjom u Srbiji tokom 2012. godine povećale za blizu 30% u odnosu na 2011. godinu. Želja nam je da podržimo proizvođače organske hrane kako bi nastavili da razvijamo ovu perspektivnu oblast poljoprivredne proizvodnje.

S poštovanjem,
ministar
Goran Knežević

Tobias Stolz
Vođa programa GIZ/ACCESS

Dragi čitaoci,

Marta 2012. godina Srbija je dobila status kandidata za članstvo u EU. Bio je to rezultat velikih napora Srbije da osavremeni svoju privredu i različitih mera podrške koje su imale pozitivne uticaje. Jedno od polja na kojima su potrebna značajna prilagođavanja na putu Srbije ka EU je i sektor poljoprivrede. Zajednička poljoprivredna politika (ZPP) Evrope uređuje tržišta i mehanizme za mnoge poljoprivredne proizvode, a integrisanje poljoprivrede Srbije u ZPP predstavlja višestruki izazov.

GIZ pomaže Srbiji da osavremeni svoj ekonomski sistem i kroz niz različitih programa pruža podršku Srbiji u ispunjavanju kriterijuma konvergencije Evropske komisije. Poljoprivreda i prehrambena industrija oduvek su u samom središtu programa GIZ-a, a tokom poslednjih desetak godina Nemačka je pokrenula mnoge inicijative u cilju pomaganja razvoja ovog sektora. Iako konvencionalna poljoprivreda još uvek čini okosnicu poljoprivredno-prehrambene industrije u svim evropskim zemljama, organska poljoprivreda postaje njen važan sastavni deo. To je proisteklo ne samo iz veće osetljivosti potrošača u odnosu na pitanja zaštite životne sredine i boljih državnih programa, već iz toga što je industrija prepoznala da se tu formira veliki i veoma profitabilni segment tržišta.

Tržištima organske hrane u celom svetu vladaju i upravljaju isti ekonomski principi kao i u drugim sektorima. Tražnja raste mnogo brže nego domaća ponuda. A upravo ovaj trend navodi privredu da potencijale proizvodnje organske hrane prevede u izvozne mogućnosti. Srbija, koja ima poljoprivrednog zemljišta u izobilju i dugu agroindustrijsku tradiciju, može s razlogom očekivati da će ove prednosti pretvoriti u izvozne šanse i da će udahnuti novu snagu domaćem tržištu.

Nacionalni akcioni plan za organsku poljoprivredu Republike Srbije pokazuje da su donosioci odluka u Srbiji shvatili potencijal ove zemlje za organsku poljoprivredu i počeli da pripremaju neophodni okvir da se ove šanse pretvore u pravu poslovnu delatnost. GIZ podržava nastavak i sprovođenje Nacionalnog akcionog plana i u skladu sa tim pomaže Srbiji da smanji ograničenja i „uska grla“ koja su smetnje poljoprivrednom sektoru uopšte, pa shodno tome i organskom podsektoru. Ovaj izveštaj predstavlja obuhvatni pregled sadašnje situacije u Srbiji kada se radi o organskoj poljoprivredi, preradi i plasiranju na tržište. Namenjen je postojećim i budućim akterima u agroindustriji i očekuje se da će podstaći diskusije i zanimanje za razvoj organskog sektora u Srbiji.

Nada Mišković

Predsednik nacionalne asocijacije za organsku proizvodnju

Dragi prijatelji,

Sama činjenica da i ove godine izdajemo publikaciju o organskoj proizvodnji govori o tome da, uprkos nekim problemima, idemo krupnim koracima napred. Posebno sam ponosna na to što, ukoliko uporedimo podatke iz prethodne studije, imamo evidentan skok od oko 30% biljnih površina na kojima se organska proizvodnja odvija kao i porast kompletne stočarske organske proizvodnje. Sigurna sam da su tome doprinele sve aktivnosti koje je Nacionalna asocijacija sa svojim članicama sprovodila od osnivanja i koje i dalje sprovodi na unapređenju kompletnog razvoja organske proizvodnje. Među njima je i razvoj domaćeg tržišta organskih proizvoda. Ovi proizvodi su i pored smanjene kupovne moći stanovništva našli svoj put do potrošača kako na pijacama, „Pijaci organske hrane“ u Beogradu, tako i na rafovima trgovačkih lanaca, od kojih su mnogi tokom 2012. godine oformili kutak za organske proizvode.

Nadam se da će se ovaj trend uvećanja površina nastaviti i u narednoj godini, naročito kada uzmemo u obzir sve one neiskorišćene prirodne mogućnosti koje Srbija ima, a u isto vreme i ogroman skok potražnje za ovim proizvodima na većini svetskih tržišta, koja ne mogu da zadovolje svoje potrebe iz sopstvene proizvodnje.

Budemo li mudri i ne dozvolimo da genetički modifikovana semena zauzmu naša plodna polja, stajemo u red sa narodima koji će svojim potomcima ostaviti ono najvrednije, a to je zdravu zemlju i zelenu Srbiju.

Ovom priliko želim i da se zahvalimo GIZ-u na saradnji i ukazanom poverenju da ovogodišnju publikaciju samostalno osmislimo i time doprinesemo promociji organske proizvodnje u Srbiji.

Miskovic! Nada

SAŽETAK

Ova studija opisuje trenutni status organske poljoprivrede u Srbiji i ispituje sektor u kontekstu istorijskih razvoja, budućih izazova i prilika. Prvi koraci ka razvoju organske proizvodnje vezuju se za 1990. godinu, kada je nevladina organizacija (NVO) Terra's uspostavila promotivnu mrežu, kojoj su pristupili proizvođači i tehničko i akademsko osoblje uključeno u proizvodnju organske hrane. Dvadeset godina kasnije, koristeći podršku mnogih domaćih i međunarodnih institucija, ministarstava, tehničkih organizacija i investitora, sektor organske proizvodnje u Srbiji dostigao je zavidan nivo:

- 🌱 Nekoliko udruženja sistematski razvija i promoviše sektor organske proizvodnje;
- 🌱 Vladine institucije, predvođene Ministarstvom poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, prate sektor i vode računa o njegovim potrebama;
- 🌱 Oko 20 instituta, fakulteta, ustanova za istraživanje i razvoj i srodnih tela pomažu u stvaranju i propagiranju najadekvatnijeg sistema proizvodnje;
- 🌱 Sedam kontrolnih organizacija, koje rade u oblasti kontrole i sertifikacije u organskoj proizvodnji, nadležno je za poštovanje domaćih i međunarodnih propisa na osnovu kojih se izdaje sertifikat za organski proizvod.

Ipak, u okviru konteksta modernizacije ekonomije u celini, a posebno poljoprivrede, i potrebe da se ovaj sektor oblikuje na takav način da se sam može integrisati u okvir ZPP, organska proizvodnja teško postiže zadovoljavajući razvoj. Na više od 11.000 hektara ostvaruje se proizvodnja, u kojoj dominiraju voće i ratarske kulture, uz konstantan rast proizvodnje žitarica i uljarica. Veći deo ovih proizvoda se izvozi, naročito u EU, jer je domaće tržište slabo razvijeno usled nedovoljne kupovne moći stanovništva. Međutim, prisutan je i trend sve snažnijeg razvoja domaćeg tržišta, iako je ono i dalje malo zbog slabe kupovne moći potrošača. Potražnja za organskim proizvodima postoji u mnogim zemljama, a Srbija ima izuzetne ekološke, klimatske i tehničke uslove da, pored tradicionalnog jagodastog i ostalog voća, proizvodi povrće, žitarice i uljarice iz organske proizvodnje, koje su veoma tražene na međunarodnom tržištu. Međutim, gazdinstvima koja se bave organskom proizvodnjom potrebna je pomoć pri nabavci odgovarajuće mehanizacije, drugih tehničkih sredstava i kapitala kako bi podigli proizvodnu efikasnost do nivoa koji im obezbeđuje konkurentnost na nacionalnom, regionalnom i tržištu EU. Stoga je korišćenje Instrumenta prepristupne pomoći za ruralni razvoj (IPARD) glavna šansa za sektor organske proizvodnje u Srbiji. Uz investicionu podršku IPARD-a i proizvođači i prerađivači mogu započeti sa podizanjem efikasnosti proizvodnje i postepenim jačanjem uloge svoje zemlje u sektoru organske proizvodnje Evrope, istovremeno održavajući njene postojeće prednosti: nezagađeno zemljište, ugledne ustanove za istraživanje, razvoj i obrazovanje, bliskost sa određenim tržištima i duga tradicija uzgajanja i prerade izuzetno traženih proizvoda (jagodastog i ostalog voća, povrća, žitarica i uljarica).

Razvoj sektora organske proizvodnje u Srbiji započeo je 1990. godine osnivanjem udruženja Terra's u opštini Subotica. Ova NVO je svoje postojanje započela kao deo Otvorenog univerziteta Subotica, a za članove je imala predstavnike Univerziteta u Novom Sadu. Organizacija Terra's sprovela je veliki broj kampanja sa ciljem promovisanja organske proizvodnje u skladu sa standardima Međunarodne federacije za organsku poljoprivredu (IFOAM). Član ove organizacije postala je 1992. godine, a 1997. godine bila je domaćin konferencije IFOAM o organskoj proizvodnji zemalja centralno-istočne Evrope. Organizacija Terra's ostala je pokretačka snaga razvoja sektora organske proizvodnje u Srbiji, dok su formalne i neformalne grupe koje promovišu ovu oblast počele da se pojavljuju i u drugim delovima zemlje. U vreme Savezne Republike Jugoslavije donet je i prvi Zakon o organskoj proizvodnji u Srbiji. Nakon uspostavljanja nove vlade 2000. godine počele su da pristižu strane investicije, kao i kupci, projekti i donatori, što je stvorilo priliku za unapređenje znanja i izvoznih mogućnosti. Avalon iz Holandije, SIDA iz Švedske i Diaconia iz Nemačke bile su prve strane organizacije koje su regionalnim projektima promovisale organsku proizvodnju u Srbiji. GIZ je 2003. godine pružio podršku organizaciji Terra's u uspostavljanju saradnje sa nemačkom kontrolnom organizacijom BCS, time postavljajući temelje za nastajanje prve kontrolne organizacije u Srbiji. Ove međunarodne organizacije prepoznale su potencijal organske proizvodnje u Srbiji i olakšale formiranje novih udruženja koja se bave organskom proizvodnjom, prvenstveno na lokalnom i regionalnom nivou. Štaviše, nekoliko kompanija počelo je da radi na organskoj proizvodnji okrenutoj izvozu. GIZ je 2004. godine podržao prvo učešće srpskih trgovaca i prerađivačkih kompanija na međunarodnom sajmu Biofach u Nirnbergu u Nemačkoj. Zajedno sa Zelenom mrežom Vojvodine, organizacija Terra's započela je razvoj lokalnog tržišta, što je rezultiralo održavanjem prvog Biofesta u Subotici 2005. godine. U narednim godinama, osim GIZ-a, i SIPPO iz Švajcarske, Američka agencija za međunarodni razvoj (USAID) i Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV) takođe su podržali učešće srpskih proizvođača i poslovnih ljudi na sajmu Biofach. MPŠV se 2006. godine pridružilo Mreži za organsku proizvodnju Mediterana i ubrzo nakon toga usledio je međunarodni projekat organske proizvodnje koji su finansirale EU i razne mediteranske zemlje.

Tokom 2007. i 2008. godine donatori su kroz razne projekte nastavili sa podrškom razvoju sektora organske proizvodnje. Austrijska agencija za razvoj (ADA) fokusirala je svoje aktivnosti na regionalni razvoj ruralnih sredina u Vojvodini i Sandžaku, pokušavajući time da spoji organsku proizvodnju malog obima sa razvojem zajednice i lokalnom

preradom poljoprivrednih sirovina. Švajcarska korporacija za razvoj (SDC) upustila se u veliki projekat uvođenja standarda za bezbednost hrane, kao što su HACCP i GlobalGAP. GLZ se koncentrisao na savetodavnu politiku, koordinaciju donatora i stvaranje poslovnih udruženja.

Nacionalna asocijacija za organsku proizvodnju „Serbia organica“ (NASO) osnovana je 2009. godine sa ciljem da ujedini učesnike u sektoru organske proizvodnje u jednom cilju i pod jednim mandatom, stimulišući interakciju i promovišući organsku primarnu proizvodnju i preradu, kako u zemlji tako i u inostranstvu. NASO trenutno okuplja oko 80% učesnika sektora, koji su prisutni i u drugim srodnim udruženjima i organizacijama. Veliki broj članova dolazi iz sektora primarne proizvodnje, prerade, trgovine, akademskih i ostalih institucija.

Uz podršku MPŠV-a, 2011. godine završeno je formiranje pet centara za razvoj organske proizvodnje (Selenča, Leskovac, Svilajnac, Valjevo i Negotin).

Istorija proizvodnje i prerade organske hrane proteže se na period dug preko 20 godina. Sektor je i dalje slabo organizovan, iako je došlo do razvoja određenog broja različitih, lokalno aktivnih udruženja, organizacija, kooperativaca i interesnih grupa. Do 2009. godine Zakon o udruženjima ograničavao je formiranje jakih interesnih grupa ili udruženja, s obzirom na to da nije dozvoljavao udruženjima da posluju i stvaraju kapital. Povoljnije prilike pojavile su se stupanjem na snagu novog Zakona o udruženjima („Službeni glasnik RS”, br. 51/09), koji je omogućio udruženjima da do određene mere sprovedu poslovne aktivnosti i stvaraju rezerve kapitala. U toku oktobra i novembra 2012. godine urađene su izmene i dopune važećeg Zakona o organskoj proizvodnji („Službeni glasnik RS” br. 33/10) kako bi se dodatno uskladio sa regulativom EU. Zakon će ispred MPŠV biti poslat na usvajanje krajem 2012. godine.

Tabela 1:

Poslovna udruženja i nacionalne NVO aktivne u sektoru organske proizvodnje

Naziv udruženja	Internet stranica
Nacionalna asocijacija „Serbia organica“	www.serbiaorganica.org
Zelena mreža Vojvodine	www.zelenamreza.org
Terras	www.terras.org.rs
Udruženje za biodinamičku poljoprivredu Srbije	www.biodinamika.org
Udruženje za razvoj organske proizvodnje Biobalkan	
Toppas	
Ekoland Srbija	
Regionalni Centri za organsku proizvodnju u Selenči, Valjevu, Svilajncu, Leskovcu, Negotinu	www.organiccentar.rs (Selenča), www.centarzarazvoj.org (Leskovac)

2.1 PROIZVODNA STRUKTURA

GIZ je na proleće 2010. godine, u saradnji sa konzorcijumom AFC/FIBL, sproveo ispitivanje sektora organske proizvodnje sa ciljem prikupljanja podataka o površinama, količinama proizvoda, broju proizvođača, regionalnoj distribuciji organskih proizvoda itd. U ovu svrhu korišćena je metodologija švajcarskog instituta FIBL za Svet organske poljoprivrede. Standardizovane upitnike popunjavale su i ovlašćene kontrolne organizacije i kontrolne organizacije koje izdaju sertifikate za organske proizvode za strana tržišta.

Pomenuta metodologija bila je osnov za izradu revizije podataka, koju je u jesen 2012. godine sprovela Nacionalna asocijacija Serbia organica uz podršku MPŠV i GIZ/ACCESS-a. Rezultati obuhvataju pregled površina pod organskom proizvodnjom i broj proizvođača organskih proizvoda u Srbiji. Prikupljeni su podaci o proizvodima koji su proizvedeni u skladu sa standardima EU i koji su namenjeni za izvoz.

Pregled pokazuje da se organska proizvodnja trenutno odvija na površini od oko 829.000 ha, bilo da se radi o proizvodima koji su već sertifikovani ili onima koji su u procesu dobijanja sertifikata za organski proizvod. Navedenim brojem hektara obuhvaćene su i površine korišćene za sakupljanje divljeg jagodastog voća, pečuraka i lekovitog bilja. Treba napomenuti da u Srbiji ne postoji zvanična metodologija na osnovu koje se može dobiti podatak o ukupnoj površini na kojoj se odvija sakupljanje divljih biljnih vrsta iz prirodnih staništa. Obradivo zemljište korišćeno za organsku proizvodnju zauzima površinu od preko 11.000 ha.

Tabela 2:*Struktura površina po kategorijama biljne proizvodnje (2012.)*

	ORGANSKA BILJNA PROIZVODNJA 2012. godine			
	Površine u periodu konverzije (ha)	Površine sa organskim statusom (ha)	Ukupno (ha)	Udeo u ukupnoj površini
Ratarska proizvodnja	1734,39	2.850,43	4584,82	41.31%
Voćarska proizvodnja	1091,19	4054	5145,19	46.36%
Povrtnarska proizvodnja	233	296,5	529,5	4.77%
Pašnjaci i livade	818,97	20,83	839,8	7.57%
UKUPNO	3877,55	7222,26	11099,31	100%

Voćarska proizvodnja je procentualno najzastupljenija sa 46.36%, sledi ratarska sa 41.31%. Livade i pašnjaci zauzimaju 7.57% dok se povrće uzgaja na 4.77% organske površine.

Tabela 3:*Površine prema vrsti organske biljne proizvodnje (2012)*

	Biljna proizvodnja	Površine sa organskim statusom (ha)	Površine u periodu konverzije (ha)	Ukupne površine (ha)
Višegodišnje voćne biljne vrste	Jabuka	1.177,55	6,02	1183,57
	Malina	550	142,46	692,46
	Jagoda	41,42	11,54	52,96
	Šljiva	1188,56	39,48	1228,04
	Višnja	409,94	26,38	436,32
	Ostalo	686,53	865,31	1551,84
Ukupno za kategoriju		4.054	1091,19	5145,19
Jednogodišnje biljne vrste	Kukuruz	280,37	539,33	819,7
	Pšenica	284,66	281,72	566,38
	Soja	104,53	39,5	144,03
		UKUPNO: 669,56	860,55	1530,11
	Povrće	296,5	233	529,5
Ostale ratarske vrste		2181,47	873,74	3055,21
Ukupno za kategoriju		3.147,53	1.967,29	5.114,82
Pašnjaci		20,83	818,97	839,7

Od ukupnih površina pod organskom proizvodnjom, višegodišnje vrste se uzgajaju na oko 46,7%, a jednogodišnje na oko 46%. Ostatak (7,3 %) čine livade i pašnjaci. U okviru kategorije višegodišnjih vrsta, dominiraju jabuke i šljive, a sledi ih jagodasto voće, naročito maline. Žitarice, soja i povrće su glavne uzgajane jednogodišnje vrste. Iako je jagodasto voće glavna izvozna vrsta, izgleda da se proizvođači opredeljuju i za druge vrste, uglavnom za jabuke i šljive (tabela 3). Takođe, postoji značajan porast u površinama pod jednogodišnjim vrstama (tabela 3).

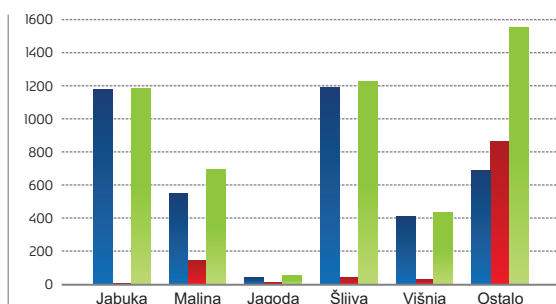
Tabela 4:*Struktura organske stočarske proizvodnje (2012.)*

	ORGANSKA STOČARSKA PROIZVODNJA 2012. godine	
	Period konverzije Broj grla stoke, jedinki živine, košnica	Organski status Broj grla stoke, jedinki živine, košnica
Krupna stoka (goveda, bivolji, konji, magarci)	2164	230
Sitna stoka (ovce, koze, svinje)	3404	983
Živina (kokoši, guske, patke, ćurke, morke)	4276	3600
Košnice	2610	4394

Podaci ispitivanja pokazuju da je preko 4.000 poljoprivrednih proizvođača uključeno u organsku proizvodnju. Usled nedostatka jasnih empirijskih podataka, ukupna vrednost organske proizvodnje u Srbiji ne može se precizno utvrditi.

Grafikon 1:

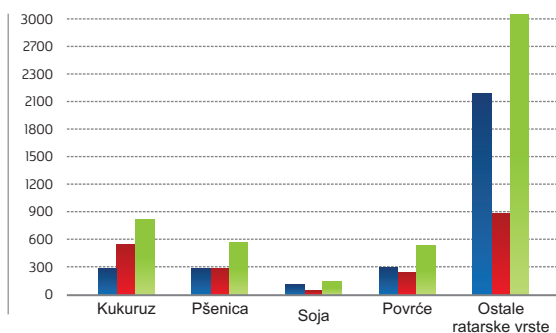
Površine prema vrsti višegodišnjih biljnih kultura u organskoj proizvodnji, ha (2012.)

■ površine sa organskim statusom (ha) ■ površine u periodu konverzije (ha) ■ ukupne površine (ha)

Grafikon 2:

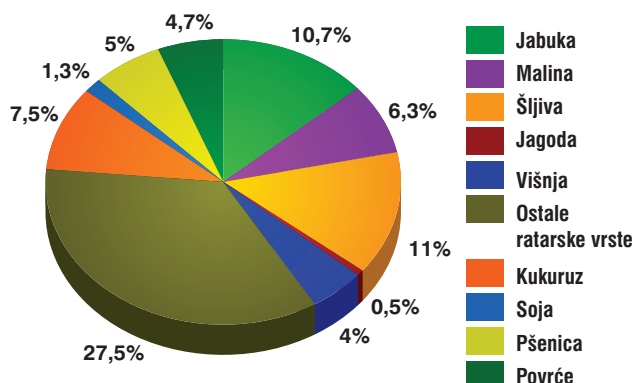
Površine prema vrsti jednogodišnjih biljnih kultura u organskoj proizvodnji, ha (2012.)

■ površine sa organskim statusom (ha) ■ površine u periodu konverzije (ha) ■ ukupne površine (ha)

Grafikon 3:

Struktura organske
biljne proizvodnje,
ha (2012.)

2.2 PROIZVOĐAČ ORGANSKIH PROIZVODA ¹

U ime GIZ-a, u avgustu 2010. godine, konzorcijum AFC/FIBL i srpski eksperti Nenad Novaković i dr Slobodan Milenković, sproveli su istraživanje poljoprivrednih gazdinstava koja se bave organskom proizvodnjom. Istraživanje je obavljeno sa ciljem prikupljanja detaljnijih podataka o tipičnom proizvođaču organskih proizvoda iz Srbije. Pregled obuhvata 140 poljoprivrednih gazdinstava koja se bave organskom proizvodnjom.

Od ukupnog broja ispitanih gazdinstava, više od 60% čine gazdinstva sa manje od 6 ha zemlje, a 25% čine gazdinstva koja imaju od 10 do 20 hektara zemlje. Zemlju uglavnom obrađuju članovi domaćinstva, a svako drugo gazdinstvo unajmljuje radnu snagu za sezonske radove. Izbor gajenih vrsta menja se sa veličinom gazdinstva. Na gazdinstvima sa više od 20 ha zemlje uzgajaju se žitarice i uljarice. Na gazdinstvima sa manje od 5 ha zemlje žitarice se uzgajaju na malim površinama i samo za sopstvenu upotrebu, a preostalo zemljište namenjeno je uzgajanju jagodastog i ostalog voća. Povrće se uglavnom uzgaja na gazdinstvima čija je veličina u rasponu od 5-10 ha. Sva gazdinstva veća od 5 ha ipak imaju zemljište na kome se ništa ne uzgaja, a koristi se za pašnjake ili je zapušteno.

Što je veće gazdinstvo, veća je i površina pod organskom proizvodnjom, ali ona nikada ne prelazi 15-25% ukupno raspoloživog zemljišta. Uglavnom se koristi za uzgajanje jagodastog voća, nakon čega ide ostalo voće i povrće.

U kategoriji jagodastog voća dominiraju maline, dok su jabuka i šljiva najbitnije vrste ostalog voća.

Na gazdinstvima koja se bave organskom proizvodnjom investiranje u proizvodnju nije u dovoljnoj meri zastupljeno. Plantaže su uglavnom stare, kao i mehanizacija, koja je najčešće starija od 10 godina. Staklenici i organizovano skladištenje dostupni su tek

¹ Sastavljeno prema AFC/FIBL 2010: Pregled organskih poljoprivrednih gazdinstava; Činjenice i brojeke

svakom trećem proizvođaču, a zakup zemljišta, kupovinu repromaterijala ili mehanizacije na kredit praktikuje samo 5-20% ispitanih poljoprivrednih proizvođača. Stoga su i budući investicioni planovi skromni i uglavnom se odnose na rekonstrukciju sistema za navodnjavanje, što predstavlja glavni problem za proizvođače voća.

Grafikon 4:

Oprema i mehanizacija korišćeni na poljoprivrednom gazdinstvu koje se bavi organskom proizvodnjom i izvorima nabavke

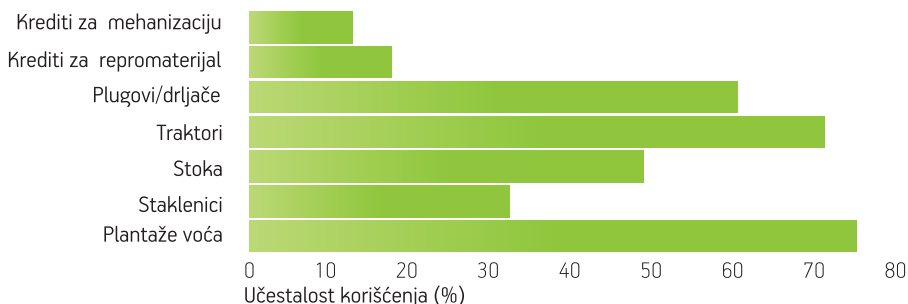

Tabela 5:

Profil proizvođača koji se bave organskom proizvodnjom

Parametar	Vrednost
Učestalost prodaje trgovcima na veliko/prerađivačima	> 75%
Učestalost ugovorene proizvodnje	67%
Ostvareno uvećanje cena organskih proizvoda u poređenju sa konvencionalnim	10-20%
Standardna proizvedena količina	64% < 1 tone
Učestalost sortiranja	60%
Glavna marketinška ograničenja	Niska cena (50%), visoki ulazni troškovi (53%), nedostatak hladnjača za voće (48%)

NASO je, na osnovu mišljenja većeg broja proizvođača u Srbiji, ustanovila da veliki problem predstavlja nedostupnost određenih sirovina potrebnih za realizaciju procesa proizvodnje. Semenski i sadni materijal retko se može naći na tržištu, naročito u potrebnim količinama. Upotreba đubriva takođe je sporno pitanje (organska proizvodnja oslanja se na stajnjak i kompost). Uzimajući u obzir da tek svaki drugi proizvođač uzgaja domaće životinje, što je veoma mali broj, dostupan stajnjak jedva da je dovoljan da opskrbi 5-6 ha zemlje hranivima potrebnim za optimalne prinose. Komercijalna sredstva za ishranu bilja i oplemenjivanje zemljišta relativno su dostupna na tržištu, ali je sporno pitanje isplativosti njihovog korišćenja za organske proizvođače. Odgovarajuća i efikasna sredstva za zaštitu bilja takođe su retka, pa proizvođači često nemaju način da se izbore sa bolestima i štetocinima, što dodatno utiče na smanjenje prinosa i kvaliteta proizvedenih poljoprivrednih proizvoda. Navodnjavanje je takođe problematično, posebno u slučaju uzgajanja voća.

Organski poljoprivredni proizvodi uglavnom se prodaju trgovcima na veliko i prerađivačkim kompanijama, sa kojima skoro 70% primarnih proizvođača zaključuje ugovore pre početka sezone. Direktnu prodaju, npr. na zelenim pijacama, praktikuje svega 20% poljoprivrednika. Zbog ovakvog sistema, uvećanje cena koje proizvođači ostvare za svoje organske proizvode veoma je umereno (prosečno 10-20%) i potvrđuje činjenicu da se dodata vrednost ne stvara na nivou poljoprivrednog gazdinstva. Takođe, problematična je i zastupljenost proizvoda na tržištu. S obzirom na često prisutan nedostatak skladišnog prostora, proizvodi su dostupni samo tokom glavne sezone, kada proizvođači preplave tržište. Klasiranje proizvoda vrši svaki drugi poljoprivrednik i to uglavnom prema veličini, retko prema kvalitetu. Proizvodi se pakuju u plastičnu ambalažu. Otežavajuću okolnost kada je u pitanju prevoz robe predstavlja to što je 40% upakovane robe u pakovanjima čija je masa manja od 100 kg, a samo 36% je u pakovanjima mase veće od 1t.

U sektoru su prisutne i nove tendencije, naime veliki trgovinski lanci jačaju ponudu organskih proizvoda koji su cenovno i kvalitetom konkurentni domaćim proizvodima. Primetan je i trend uključivanja u primarnu biljnu i animalnu proizvodnju velikih kompanija, koje organsku proizvodnju praktikuju na velikim površinama. Proizvodnja stočne hrane, kao i kompletan sektor animalne organske proizvodnje, ima rastući trend, iako još uvek ne postoji ponuda na tržištu.

Proizvođači su zadovoljni kvalitetom pružanja savetodavnih usluga, jer jednom u dva meseca imaju priliku da sa savetodavcima razgovaraju o glavnim temama, kao što su upotreba sredstava za zaštitu bilja i oplemenjivača zemljišta i dostupnost sirovina za organsku proizvodnju. Uprkos dobroj pokrivenosti savetodavnim službama, niska produktivnost i dalje predstavlja značajan problem.

Oko 60 % proizvođača organizovano je u krovno udruženje NASO, pojedinačno ili preko firmi sa kojima su u kooperantskim odnosima. Ostala poslovna udruženja oko kojih su okupljeni su Terra's i Topas.

2.3 INDUSTRIJA PRERADE ORGANSKE HRANE ²

Vlada Srbije je 2004. godine usvojila akcioni plan za uklanjanje administrativnih prepreka stranim investicijama. Uspostavljena je nacionalna strategija u pogledu stranih ulaganja do 2010. godine. U poslednje vreme došlo je do porasta broja investicija, kao i porasta preuzimanja, spajanja i privatizacija, koje su često podržavane od strane inostranih kompanija. Od značaja za sektor organske proizvodnje su kompanije koje posluju u sektoru voćarstva i povrtarstva. Kapaciteti većine ovih kompanija su mali, a broj od 200 registrovanih prerađivača voća i povrća i dalje je veoma visok. Svi oni imaju zakonsku obavezu da posluju u skladu sa standardima HACCP. Kompanije koje imaju hladnjače dominiraju u ovom sektoru, budući da su vođene pretpostavkom da je mnogo lakše dobiti sertifikat za hladnjaču nego ulagati u kompletnu prerađivačku liniju za džemove i sokove. Oko 25 kompanija koje se bave preradom hrane prerađuju i organske proizvode. Njihova glavna delatnost jeste prerada konvencionalnih proizvoda, ali poseduju i dodatnu liniju za preradu organskih proizvoda. Neki primarni proizvođači bave se i preradom sopstvenih proizvoda.

² Uzeto iz kompanije Agri-Livestock Consultant Ltd 2010: Studija sektora voća i povrća iz IPARD programa, Republika Srbija, Arcotrass Consortium 2006: Studija o situaciji u poljoprivredi u pet zemalja aplikanata: Izveštaj o Srbiji; Agencija za privatizaciju Republike Srbije 2005: Procena uticaja privatizacije u Srbiji

Tabela 6:*Kompanije i proizvođači koji se bave preradom organskih proizvoda*

Kompanija	Internet stranica	Vrsta proizvoda
Agropartner	www.agropartnerfruit.com	Smrznuto bobičasto voće
Beyond, Niš	www.beyondhealthfood.com	Makrobiotički proizvodi na bazi soje (sojin sir – tofu)
BelisTop, Kuršumlija		Smrznuto voće
Berry frost, Loznica	www.beryyfrost.rs	Sveže, smrznuto voće
BMD, Arilje	www.bmd.co.rs	Pečurke
Biosil, Ugrinovci	www.biosil.rs	Pasterizovano povrće, voćni sokovi
Coja promet, Aleksinac	www.coja-promet.com	Sušeno voće, pečurke
Confido group Int. d.o.o.	www.confidogroup.com	Smrznute višnje
CPA Organic, Bajina bašta	www.cpa.org.rs	Vino, rakija
Ekozlatar, Nova varoš		Heljda i proizvodi od nje (brašno, jastuci i dušeci)
Foodland, Beograd	www.foodland.rs	Voćni džemovi, slatka, ajvar, sokovi
Forest Food, Kruševac	www.forestfood.rs	virganj, lisičarka, šumska borovnica, sušeno i zamrznuto
Frikos, Beograd	www.frikos.rs	Zamrznuti proizvodi od jagodičastog voća i sakupljenog divljeg voća
Herba, Beograd	www.herba.co.rs	Lekovito i začinsko bilje, esencijalna ulja
Janoš Farago, Orom		Čajevi, začinsko bilje
Josip Mamužić, Subotica		Brašno, mlevena paprika
Lion Foods Co. Beograd	www.lionfoods.co.rs	Smrznuto, sušeno i čokoladirano voće i povrće
Marni, Kruševac	www.marni.co.rs	Pečurke
Menex d.o.o. Kruševac	www.menex.rs	Sveže i smrznuto voće, cvet zove
Midi Organic, Blace	www.midiorganic.com	Smrznuto i sušeno voće
MN Ltd. Loznica	www.mn.co.rs	Zamrznuta malina
Mondi Food Company, Kraljevo	www.mondiserbia.rs	Smrznuto voće
Nectar, Novi Sad	www.nectar.rs	Voćni sokovi
Pamin, Gornji Milanovac	www.pamin.rs	Zamrznuti proizvodi od jagodičastog voća i sakupljenog divljeg voća
Repro Trade, Novi Sad	www.reprotrade.co.rs	Paste, brašno, kornfleks
Suncokret, Hajdukovo	www.suncokret.rs	Biljni namazi (puteri), ulje i proizvodi od uljarica
Varvarin voce d.o.o, Varvarin	www.voce-varvarin.rs	Koncentrati i arome gajenog i divljeg voća
Voće produkt d.o.o., Brus		Sveže i smrznuto voće, zova
Zadrugar, Ljubovija	www.fruit.rs	Smrznuto bobičasto i drugo voće
Zdravo ORGANIC d.o.o, Selenča	www.zdravo.rs	Sokovi, voćni i povrtni, pasterizovano povrće (cvekla)

2.4 LANCI VREDNOSTI I STVARANJE VREDNOSTI ³

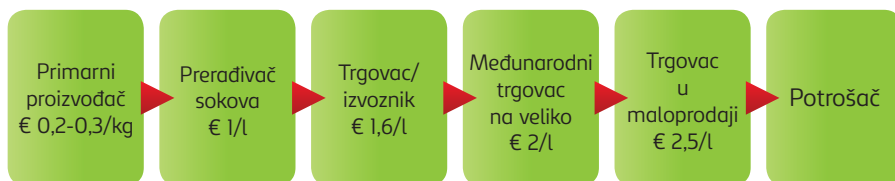
U Srbiji, kao i u drugim delovima sveta, teško se postiže stvaranje vrednosti poljoprivrednih proizvoda u okviru poljoprivrede malog obima, a posebno kada se radi o proizvodima namenjenim konzumiranju u ishrani. Razlozi su sledeći:

- ❑ Mali poljoprivredni proizvođači teško koriste prednosti ekonomije obima i stoga su, u većini slučajeva, njihovi troškovi proizvodnje visoki,
- ❑ Poljoprivrednici uglavnom nisu dobro integrisani u tržišta, nemaju dovoljnu marketinšku moć, a čak i ako dolazi do stvaranja vrednosti, to se dešava na višim nivoima lanca vrednosti, a ne na primarnom nivou,
- ❑ Poljoprivredni proizvođači uglavnom nisu dobro integrisani u tržišta i nemaju dovoljnu marketinšku moć, pa i ako dolazi do stvaranja vrednosti, to se dešava na višim nivoima lanca vrednosti, a ne na primarnom nivou;
- ❑ Prerađivači takođe posluju sa visokim jediničnim troškovima, a sa druge strane, neophodno je da zadovolje zahteve međunarodnog tržišta, što utiče na to da je stvorena vrednost proizvoda i dalje mala, mada je veća nego na nivou primarne proizvodnje;
- ❑ Najviše marže postižu se različitim transakcijama koje se obavljaju na nivou prerade poljoprivrednih proizvoda, što je uzrokovano većom fleksibilnošću trgovaca po pitanju rukovanja sirovinama i poslovanja sa posrednicima, ali i njihovom pristupu krajnjim kupcima;
- ❑ Usled visoke konkurentnosti proizvoda na tržištu hrane, strukture maloprodaje i osetljivosti potrošača, marže i stvaranja vrednosti su skromne, čak i na nivou distributera.

Kao posledica toga, dodata vrednost neprerađenih poljoprivrednih proizvoda u lancu vrednosti retko prelazi faktor od 5-10. Dodata vrednost teško se postiže na nivou poljoprivrednog gazdinstva i prerade malog obima.

Grafikon 5:

Lanac vrednosti u organskoj proizvodnji u Srbiji - slučaj soka od jabuke

Veći prihod i stepen profita mogu se ostvariti eksploatacijom ekonomije obima, što podrazumeva širenje, saradnju ili ujedinjavanje snaga u udruženju.

³ Pripremljeno u skladu sa informacijama dobijenim iz direktnih razgovora sa kompanijama Doehtler GmbH, Nemačka, Rauch GmbH, Austrija, Solid Organic Link (trgovina na veliko organskim proizvodima), Holandija, EDEKA Vertriebsgesellschaft, Hamburg i korišćenjem podataka proizvodne baze podataka HS STO

2.5 ISTRAŽIVANJE I RAZVOJ U POLJOPRIVREDI, SAVETODAVNE USLUGE I STATUS ZNANJA U INDUSTRIJI ⁴

U Srbiji trenutno postoji 34 savetodavne službe, u kojima radi 235 savetodavaca. Njima upravlja Vlada Republike Srbije i njihove zadatke definišu MPŠV i Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo. U saradnji sa MPŠV-om i GIZ/ACCESS-om, NASO je 2010. godine sproveda edukaciju savetodavaca u oblasti organske proizvodnje.

Poljoprivredne stručne i savetodavne službe u Republici Srbiji zapošljavaju savetodavce različitih struka. Savetodavac za organsku proizvodnju nije usko profilisan u smislu pružanja usluga samo iz oblasti organske proizvodnje, iako je organska proizvodnja delom uključena u sistem pružanja savetodavnih usluga. Postojanje savetodavaca ovakvog profila bilo bi neophodno pre svega zbog specifičnosti organske proizvodnje i potreba organskih proizvođača na „terenu“, kao i opšteg interesa za intenzivnijim razvojem ove proizvodnje. Za intenzivniji razvoj organske proizvodnje bilo bi neophodno definisati kriterijume za savetodavce u organskoj proizvodnji (formalno obrazovanje, profesionalni treninzi, obuke itd.). Na taj način dobili bi se profilisani savetodavci, koji bi svojim radom stručno podržavali postojeće proizvođače i preuzimali aktivnu ulogu uvođenjem novih proizvođača u organsku proizvodnju.

Razvoj savetodavnog sektora treba da obezbedi da svaki proizvođač organskih proizvoda u Republici Srbiji, ima mogućnost da dobije usluge savetodavaca za organsku proizvodnju. Bilo bi potrebno, osim toga, da savetodavac za organsku proizvodnju bude uključen u kontinuirane obuke u zemlji i inostranstvu, gde će sticati aktuelna znanja i informacije iz ove oblasti. Od velikog je značaja unapređenje saradnje između savetodavnog i istraživačkog sektora u cilju uspostavljanja praktičnog sistema primene znanja. Pored državnih savetodavnih službi, i privatne kompanije pružaju savetodavne usluge poljoprivrednicima, na osnovu potpisanih ugovora.

Usluge koje pružaju državne savetodavne službe ne naplaćuju, a kvalitet zavisi od visine dodeljenog budžeta na koju utiču brojni faktori. Zakonom o obavljanju savetodavnih i stručnih poslova u oblasti poljoprivrede („Službeni glasnik RS“, br. 30/10), regulišu se najvažnija pitanja iz ove oblasti:

- Uslovi i način obavljanja savetodavnih i stručnih poslova u poljoprivredi;
- Registar poljoprivrednih savetodavaca;
- Obuka i usavršavanje poljoprivrednih savetodavaca i proizvođača;
- Planiranje razvoja savetodavnih poslova.

Osnovno poljoprivredno obrazovanje stiže se u 33 državne srednje poljoprivredne škole. Visoko obrazovanje pružaju akreditovane obrazovne visokoškolske institucije od kojih su najznačajnije: Poljoprivredni fakultet u Beogradu, Šumarski fakultet u Beogradu, Poljoprivredni fakultet u Novom Sadu, Agronomski fakultet u Čačku, Fakultet za

⁴ Uzeto iz: Cvijanović 2009: Obrazovanje, Naučno istraživanje i savetodavni rad u poljoprivredi Srbije. Primenjene studije u poljoprivrednom biznisu i trgovini, Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja u RS; Svetska banka 2006: Finansijska podrška za inovacije u trgovini u Srbiji i Hornischer U.2010/AFC/FIBL: Proširenje i istraživanje organske poljoprivrede u Srbiji - Izveštaj o statusu

biofarming u Bačkoj Topoli, Fakultet ekološke poljoprivrede u Svilajncu i Veterinarski fakultet u Beogradu. Nastavni plan u vezi sa agroekonomijom predaje se na univerzitetima u Beogradu, Subotici, Novom Sadu i Nišu.

U cilju unapređenja formalnog sistema obrazovanja na temu organske poljoprivrede u Srbiji, GIZ je pokrenuo program razmene eksperata sa Univerzitetom Kasel u Nemačkoj. Svrha ove razmene bile su obuke akademskog osoblja u Nemačkoj u oblasti organske proizvodnje i olakšavanje implementacije studijskog programa na Univerzitetu u Novom Sadu. Tokom juna i jula 2010. godine profesori i drugo akademsko osoblje, koji predstavljaju različite fakultete i discipline, obučavani su praktičnim i primenjenim tehnikama organske proizvodnje. Na Univerzitetu u Novom Sadu u oktobru 2010. godine uveden je prvi program o organskoj proizvodnji. Takve opcije studiranja vremenom će poboljšati veštine i znanje lica koja se bave savetodavnim uslugama, kao i drugog osoblja koje je uključeno u praktičnu organsku proizvodnju.

U cilju daljeg afirmisanja organske proizvodnje, NASO je u saradnji sa Poljoprivrednim fakultetom u Beogradu i Zavodom za unapređenje obrazovanja pri Ministarstvu prosvete i nauke, od kojeg je dobila akreditaciju, sprovela program edukacije nastavnog kadra srednjih poljoprivrednih škola iz oblasti organske proizvodnje u toku 2011. i 2012. godine. Jedan od glavnih zaključaka radne grupe za istraživanja NAP bio je potreba za zajedničkim organizovanim i definisanim istraživačkim ciljevima u organskoj proizvodnji. Stoga je u toku 2012. godine GIZ/ACCESS podržao izradu nacionalne strategije za naučno istraživanje i razvoj u organskoj poljoprivredi, u čiju su izradu uključene sve naučno-istraživačke institucije u Srbiji. Očekuje se da će izrada strategije biti završena u toku 2013. godine.

Tabela 7:*Istaknute naučno-istraživačke institucije i njihov fokus istraživanja*

Institucija	Internet stranica
Institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad	www.nsseme.com
Institut Tamiš	www.institut-tamis.co.rs
Institut za prehrambene tehnologije, Novi Sad	www.fins.uns.ac.rs
Institut za kukuruz Zemun Polje, Beograd	www.mrizp.co.rs
Institut za stočarstvo, Zemun, Beograd	www.istocar.bg.ac.rs
Institut za voćarstvo, Čačak	www.institut-cacak.org
Institut za povrtarstvo, Smederevska Palanka	www.institut-palanka.co.rs
Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd	www.iep.bg.ac.rs
Institut za primenu nauke u poljoprivredi, Beograd	www.ipnco.rs
Institut za zaštitu bilja i životnu sredinu	www.izbis.com
Institut za pesticide i zaštitu životne sredine, Beograd	www.pesting.org.rs
Institut za proučavanje lekovitog bilja „Dr Josif Pančić“	www.iplb.rs
Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Beogradu	www.agrif.bg.ac.rs
Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu	www.polj.ns.ac.rs
Agronomski fakultet u Čačku, Univerzitet u Kragujevcu	www.afc.kg.ac.rs
Fakultet za Biofarming, Megatrend Univerzitet	www.megatrend.edu.rs/fbio
Fakultet ekološke poljoprivrede, Svilajnac	www.educons.edu.rs
Poljoprivredne stručne službe Srbije	www.psss.rs
Poljoprivredne stručne službe Vojvodine	www.polj.savetodavstvo.vojvodina.gov.rs

3.1 NACIONALNI PROGRAM RURALNOG RAZVOJA OD 2011. DO 2013. GODINE

U skladu sa svojim nadležnostima, MPŠV je 2010. godine izradilo nacrt Nacionalnog programa ruralnog razvoja od 2011. do 2013. godine ⁵, definišući ciljeve i vizije budućeg razvoja poljoprivrede i ruralne sredine, naročito u okviru predviđenog pristupanja STO i integracije u EU. Nacionalni program ruralnog razvoja od 2011. do 2013. godine usvojen je u februaru 2011. godine.

Program se fokusira na poboljšanje konkurentnosti poljoprivrednih gazdinstava i povezivanje primarne proizvodnje sa preradom i marketingom, tako da se vrednost stvara duž čitavog vrednosnog lanca. Ovo je od izuzetne važnosti s obzirom na to što se sa pristupanjem STO i EU očekuje porast pritiska na mala poljoprivredna gazdinstva da se takmiče na međunarodnom nivou. Mleko i meso, kao i voće i povrće, sektori su od najvećeg značaja, a samim tim i primarne mete mera za poboljšanje konkurentnosti. Mnogo je faktora koji utiču na unapređenje poljoprivrede i trgovine poljoprivrednim proizvodima. Kroz ovaj program podstiče se formiranje poljoprivrednih udruženja kao i mere za unapređenje kapaciteta čuvanja i skladištenja proizvoda, pakovanja i prodaje na različitim tržištima. Takođe, bolja povezanost sa prerađivačkom industrijom ponudiće proizvođačima priliku da kanališu poljoprivredne proizvode prema potražnji i na domaćem i na stranom tržištu. Zbog potrebe da srpska prerađivačka industrija značajno unapredi svoju efikasnost u preradi sirovina i dobijanju gotovih proizvoda, kao i u ispunjavanju globalnih standarda, uvođenje i poštovanje standarda kvaliteta i usklađivanje sa međunarodnim pravilima i procedurama poslovanja smatraju se ključnim ciljevima koje treba postići.

Nacionalni program ruralnog razvoja definisan je i limitiran 2013. godinom zato što je i budžet Evropske unije definisan do te godine. MPŠV od jeseni 2012. godine ulazi u pripreme radnje za izradu programa za period 2014 - 2020. godine, koji će pratiti politiku ruralnog razvoja Evropske unije za taj period i biti u skladu sa njom. Srbija je sticanjem zvanja kandidata za članstvo u Evropskoj uniji u martu 2012. godine dobila mogućnosti otvaranja tzv. IPARD-a, pete komponente fondova IPA iz ovog budžetskog perioda. Za organski sektor je posebno važna druga osa u okviru programa IPARD, koja obuhvata set agroekoloških mera i organsku proizvodnju.

⁵ MPŠV, 2010: Nacrt Nacionalnog programa ruralnog razvoja od 2011. do 2013. godine

Tabela 8:*Ciljevi Nacionalnog programa ruralnog razvoja od 2011. do 2013. godine*

Razvoj dinamičnih i konkurentnih poljoprivrednih gazdinstava koja rade u skladu sa modernim i standardima koji štite životnu sredinu.
Razvoj profitabilne prerađivačke industrije, sposobne da proizvodi proizvode za kojima je velika potražnja na domaćem i stranom tržištu.
Razvoj ruralnih sredina u kojima će ruralna populacija moći da živi, radi i razvija sopstveni identitet.

3.2 STRATEGIJA BIOLOŠKE RAZNOVRSNOSTI R. SRBIJE OD 2011. DO 2018. GODINE

Tokom 2010. godine Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) i Globalnog fonda za životnu sredinu (GEF), izradilo je Strategiju biološke raznovrsnosti Republike Srbije za period od 2011. do 2018. godine, koju je potom Vlada Srbije usvojila u februaru 2011. godine. Aktivnosti u strategiji definisane su kratkoročno, sa periodom implementacije od 1-3 godine, srednjoročno 3-5 godina, dugoročno 5-7 godina, te kontinuirano. Strategija je inicirana usled nedostatka sveobuhvatne politike i mera kako bi se zaustavilo dalje opadanje i podržalo očuvanje agrobiodiverziteta u Srbiji. Strategija integriše principe zaštite i održivog korišćenja biološke raznovrsnosti u relevantne sektorske ili međusektorske planove, programe i politike, tamo gde je to moguće i potrebno. Shodno tome, u okviru širokog opsega različitih mera prepoznatih kao važnih za očuvanje biodiverziteta, Strategija, između ostalog, a pod kategorijom uticaja poljoprivrede, navodi i razvijanje nacionalnog programa za organsku poljoprivredu, koji je u Akcionom planu za sprovođenje strategije razvoja organske poljoprivrede predložen u okviru srednjoročnih (3-5 godina) mera izvršenja aktivnosti.

Tabela 9:*Nacionalne institucije i ministarstva relevantna za agrarnu politiku i ruralni razvoj*

Institucija/Ministarstvo	Internet stranica
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	www.mpt.gov.rs
Ministarstvo regionalnog razvoja i lokalne samouprave	www.mrrls.gov.rs
Ministarstvo finansija i privrede	www.mfp.gov.rs
Ministarstvo prirodnih resursa, rudarstva i prostornog planiranja	www.ekoplan.gov.rs
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja	www.mpn.gov.rs
Ministarstvo spoljne i unutrašnje trgovine i telekomunikacija	www.mtt.gov.rs
Nacionalna agencija za regionalni razvoj	www.narr.gov.rs
Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza	www.siepa.gov.rs
Fond za podršku investicija u Vojvodini	www.vip.org.rs

3.3 NACIONALNI AKCIONI PLAN RAZVOJA ORGANSKE PROIZVODNJE U SRBIJI

U leto 2009. godine MPŠV je uz podršku GIZ-a izradilo nacrt Nacionalnog akcionog plana razvoja organske proizvodnje u Srbiji. Ovaj dokument može se opisati kao srpska verzija Akcionog plana za organsku hranu i poljoprivredu Evropske komisije ⁶, s obzirom na to što njegov opšti cilj predviđa povećanje ukupnih površina zemljišta u procesu konverzije ili u organskom statusu na 50.000 ha. Kako bi se postigao ovaj glavni cilj, formulisano je 12 koraka, koji predstavljaju međuciljeve. Ovaj dokument još nije zvanično usvojen od strane Vlade Republike Srbije, mada su mnogi koraci koje predviđa realizovani u periodu od 2010-2012. godine. Nacionalna asocijacija je uz podršku stranih donatora (Agrobiznis projekta USAID-a i GIZ/ACCESS-a), pokrenula i okončala mnoge aktivnosti predviđene planom.

U novembru 2011. godine urađena je revizija Nacionalnog akcionog plana razvoja organske proizvodnje u Srbiji u kojoj je učestvovalo oko 40 najvažnijih predstavnika sektora (predstavnic tri ministarstva, fakulteta, instituta, nevladinog, privatnog sektora i savetodavnih službi). Izvršena je revizija ciljeva i implementacionih mera postavljenih 2009. godine. Nakon finalne izrade Nacionalni akcioni plan razvoja organske proizvodnje 2012-2016. godine, biće ispred MPŠV-a poslat na usvajanje, koje se očekuje u toku 2013. godine.

Tabela 10:

Ciljevi Nacionalnog akcionog plana razvoja organske proizvodnje u Srbiji, 2011.

1. Podrška organskoj proizvodnji kao sastavnom delu nacionalne poljoprivredne politike i politike ruralnog razvoja
2. Zakonodavstvom Srbije regulisana organska proizvodnja u skladu sa standardima EU
3. Formiranje odeljenja za organsku proizvodnju u okviru sektora za ruralni razvoj u Ministarstvu poljoprivrede, trgovine, šumarstva i vodoprivrede; Nacionalna asocijacija "Serbia organica" je održiva kao krovna organizacija; formiranje i razvojna podrška drugim asocijacijama, NVO i zadrugama; razvoj centara za organsku proizvodnju
4. Srbija je uspostavila operativan i efektivan sistem za procenu usaglašenosti i kontrolu u organskoj proizvodnji u skladu sa zahtevima EU
5. Uspostavljena su primenjena istraživanja u oblasti organske proizvodnje (program ciljanog istraživanja)
6. Organska poljoprivreda je uključena kao predmet u formalno obrazovanje
7. Pristupačan i zahtevima tržišta okrenut savetodavni sektor pruža organskim proizvođačima stručnu i osavremenjenu podršku
8. Poboljšana percepcija srpskih potrošača o organskim proizvodima
9. Razvoj domaćeg tržišta
10. Promocija izvoza/postoji zadovoljavajuće prisustvo srpskih trgovaca na stranim tržištima
11. Subvencionirane kreditne linije za organske proizvođače
12. Implementacija i nadzor Nacionalnog akcionog plana razvoja organske proizvodnje u Srbiji

⁶ MPŠV 2009: Nacionalni akcioni plan razvoja organske proizvodnje u Srbiji

Iako je opšti cilj ambiciozan, Srbija će koristiti mogućnosti koje proizilaze iz dostupnosti predstojećih fondova IPARD da pomogne učesnicima lanca organske proizvodnje i integriše proizvodni i prerađivački sistem Srbije u međunarodna svetska pravila, kako bi u narednim godinama došlo do nastanka profitabilnog i značajnog poljoprivrednog podsektora.

3.4 FINANSIJSKA PODRŠKA ZA SEKTOR ORGANSKE PROIZVODNJE

Finansijska podrška sektoru organske proizvodnje započela je 2005/06. godine. Tada su u MPŠV prvi put planirana podsticajna sredstva za organsku proizvodnju u vidu nadoknade troškova sertifikacije, kada je za ove potrebe obezbeđena suma od 19.000 evra. Za 2007/08. godinu planirana su sredstva za pokrivanje troškova nastalih u periodu konverzije (prelaska na organsku proizvodnju), a tokom 2008. godine isplaćeno je 11.000 evra. MPŠV je 2009. godine odobrilo 27 subvencija proizvođačima koji se bave organskom proizvodnjom u ukupnom iznosu od 46.000 evra. Što se tiče 2010. godine, MPŠV je primilo 98 zahteva za podsticajna sredstva, od čega je odobreno 53 zahteva, a ukupna isplaćena suma iznosila je 200.000 evra. Sledeće, 2011. godine, podneto je 239 zahteva, a ukupna isplaćena suma bila je oko 400.000 evra subvencija, mada se očekuje isplata od još oko 50.000 evra.

Podsticajna sredstva za 2012. godinu izostala su iz plana nadležnog ministarstva, ali su učesnici mogli da refundiraju 50% ukupnih troškova sertifikacije, mada ne i za troškove nastale u periodu konverzije. Krajem 2012. godine započela je izrada Zakona o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju kojim će se dugoročno regulisati subvencije u poljoprivredi, pa i u organskoj proizvodnji.

4.1 LOKALNO TRŽIŠTE ZA ORGANSKE PROIZVODE

U poređenju sa drugim zemljama jugo-zapadnog Balkana, koncentracija maloprodajnih objekata u Srbiji još uvek nije zastupljena. Najveći deo prehrambenih proizvoda i dalje se prodaje u malim prodavnicama. Tempo je bio prvi market koji je otvorio maloprodajni lanac 2004. godine, a sledili su Intermarche/Interex, Mercator, Maxi Delhaize, Univerexport, Metro i Super Vero. Pojavljivanje ovakvih supermarketa pokrenulo je rast u cenama hrane, a istovremeno smanjilo proizvođačke cene.

Potrošači teško menjaju svoje navike u ishrani, čak i ako cene osnovnih prehrambenih proizvoda rastu. Tražnja za osnovnim prehrambenim proizvodima slabo je elastična u odnosu na vrednost prihoda i cene tih proizvoda. Ova situacija, međutim, ne odnosi se na organske proizvode. Kako konzumiranje organske hrane nije od primarnog značaja, potrošači širom sveta, a posebno u zemljama sa ograničenim budžetom, reaguju na rast cena i smanjenu kupovnu moć. Sa porastom prihoda, konzumiranje gotovo svih proizvoda raste, ali kada dođe do porasta cena proizvoda, konzumiranje hrane se menja: mlečni proizvodi, žitarice i meso zamenjuju se povrćem i korenastim biljkama, a organski proizvodi konvencionalnim. Iako se prihod po glavi stanovnika u Srbiji povećao u poslednjih deset godina, konzumiranje organskih proizvoda i dalje je ograničeno usled porasta cena hrane.

Većina organskih proizvoda koji se mogu naći na srpskom tržištu je iz uvoza, a samo određene količine voća, povrća, žitarica, sokova i džemova su domaćeg porekla. Na domaćem tržištu gotovo da ne postoje organski proizvodi životinjskog porekla. Za sada se na tržištu, od sertifikovanih animalnih proizvoda, u maloj količini mogu naći samo jaja i med, ali uključivanjem velikih kompanija u sektoru animalne proizvodnje, početkom 2013. godine na tržištu se očekuju sertifikovano kravlje mleko i mlečni kravljji proizvodi.

Kod proizvoda namenjenih ishrani beba dominiraju uvozni, a isti proizvodi domaćeg porekla namenjeni su izvozu i na domaćem tržištu nisu zastupljeni. Pored hrane, postoji konstantan porast u zastupljenosti sertifikovanih kozmetičkih proizvoda, dok se organski tekstil teško pronalazi na tržištu.

Tabela 11:

Raspon minimalnih i maksimalnih cena u maloprodaji organskog i konvencionalnog svežeg voća i povrća na zelenim pijacama (januar-oktobar 2012).

Za obračun cena u EUR uzeta prosečna vrednost dinara za srednji kurs evra za period januar - oktobar 2012 (112,979 RSD za 1 EUR)

Naziv proizvoda	Beograd				Novi Sad			
	Organski proizvod, cena (EUR/kg)		Konvencionalni proizvod, cena (EUR/kg)		Organski proizvod, cena (EUR/kg)		Konvencionalni proizvod, cena (EUR/kg)	
	Min	Max	Min	Max	Min	Max	Min	Max
Salata	0,5	0,7	0,3	0,9	0,4	0,5	0,3	0,8
Kupus	1,1	1,3	0,3	0,5	0,9	1,1	0,4	1,1
Cvekla	0,7	1,2	0,4	0,7	0,7	1,1	0,5	0,9
Kelj	1,1	1,3	0,6	1,1	0,9	1,1	-	-
Paradajz	1,8	0,0	0,4	1,8	1,6	1,8	0,4	2,0
Krastavac (salatar)	1,2	1,8	0,4	2,7	0,9	1,3	0,3	3,1
Paprika	1,3	1,9	0,4	2,7	1,3	0,0	0,4	2,7
Krompir	1,1	1,3	0,3	0,7	0,7	1,1	0,4	0,8
Crni luk	0,7	1,3	0,3	0,9	0,7	1,1	0,4	0,7
Jabuka	0,9	2,2	0,2	1,3	0,0	0,0	0,4	1,8
Jagoda	2,7	3,5	1,1	4,4	2,7	0,0	1,3	2,7
Kajsija	1,8	2,7	0,7	4,4	0,0	0,0	0,6	2,2

Prikazan je raspon minimalnih i maksimalnih cena u zavisnosti od sezonskih varijacija u periodu januar-oktobar 2012. godine.

Izvor za organske proizvode:

Beograd, obrađena 4 maloprodajna mesta (2 zelene pijace i 2 maloprodajna objekta)

Novi Sad, obrađena 2 maloprodajna mest

Izvor za konvencionalne proizvode:

Baza podataka Sistema tržišnih informacija poljoprivrede Srbije JKP Gradske pijace Beograd - Pijačni barometar

Tabela 12:**Maloprodajne cene prerađenih i ostalih organskih prehrambenih proizvoda u Srbiji (septembar 2012. godine)**

Za obračun cena u EUR uzeta prosečna vrednost dinara za srednji kurs evra za septembar 2012. godine (116,5099 RSD za 1 EUR)

Naziv proizvoda	Cena u evrima	
	Min	Max
Džem (divlja borovnica, šumska jagoda, šipurak) (225g)	2,2	2,8
Džem (drenjina, šipurak) (375g)	2,7	3,3
Slatko (šumska jagoda) (225g)	2,5	3,0
Med tegla (890g)	6,9	6,9
Cvekla tegla (400g)	1,1	1,3
Sok jabuka (750ml)	2,4	2,9
Sok šargarepa (750ml)	2,6	3,2
Sok cvekla (750ml)	3,0	3,6
Sok paradajz (250ml)	1,0	1,2
Sok matični divlja kupina (200ml)	1,9	2,2
Sojin sir-tofu (dimljeni) (200g)	1,9	2,0
Začinska paprika (100 gr)	0,7	1,0
Jaja komad	0,2	0,3
Testenina (od kukuruza i pšenice-spelte) (250g)	0,9	1,3
Brašno pšenično (kg)	0,9	1,2
Brašno kukuruzno (kg)	0,8	1,2
Brašno raženo (kg)	1,0	1,7
Brašno ovseno (kg)	1,1	1,5
Brašno ječmeno (kg)	0,9	1,2
Brašno speltino (kg)	1,3	2,1
Ovsene mekinje (200 gr)	0,6	0,9

Prikazan je raspon minimalnih i maksimalnih cena u periodu januar-oktobar 2012. god. u zavisnosti od maloprodajnih objekata.

Izvor: Obradena 4 maloprodajna objekta u Beogradu i pijaca u bloku 44 (Novi Beograd)

Lanac maloprodajnih objekata za organske proizvode u Srbiji nedovoljno je razvijen. Zanimljivo je broj specijalizovanih maloprodajnih objekata koji u ponudi imaju isključivo organske proizvode, tako da su oni uglavnom deo ponude prodavnica koje uz ostale nude i organske sveže i prerađene proizvode. Najveći broj prodavnica sa ponudom organskih proizvoda je u Beogradu i Novom Sadu. Organska hrana može se naći na malom broju zelenih pijaca, u specijalizovanim prodavnicama zdrave hrane i u nekoliko lanaca supermarketa. U toku 2012. godine primetan je trend povećanja asortimana u njima, kao i formiranje tzv. „organskih polica“, tj. kornera koji su vidljivo obeleženi, mada je veća ponuda gotovih u odnosu na sveže proizvode. Pa ipak, u nekim supermarketima situacija je takva da su organski proizvodi pomešani sa ostalima, bez bilo kakvog objašnjenja šta organski proizvod zapravo znači.

Iako su organski proizvodi pronašli svoj put do lanaca supermarketa, nije mnogo urađeno na njihovoj promociji i poboljšanju njihove dostupnosti. Izgleda da je potrošačima prepušteno da sami otkriju organske proizvode i da uvide njihove prednosti u odnosu na konvencionalne proizvode.

Istraživanje koje je GIZ sproveo na terenu, kao i intervjui sa različitim učesnicima u sektoru, pokazuju da prosečan potrošač iz Srbije povezuje termin „organski proizvod“ sa zdravljem. Istraživanje koje je sprovedla NASO pokazuje da potrošači često povezuju organske proizvode sa prirodnim i „neprskanim“, a često ih identifikuju i sa onima gajenim u malim baštama na tradicionalan način. Potrošači nisu edukovani, osim o pojmu sertifikacije organske proizvodnje, i ne znaju kako da raspoznaju organske proizvode. S druge strane, ima i potrošača koji organsku proizvodnju smatraju pomodarstvom.

Shodno tome, promotivne kampanje i kampanje koje bi imale za cilj podizanje svesti potrošača treba fokusirati na ovaj aspekt, što je pokazala i promotivna kampanja koju je Serbia organica vodila krajem 2010. godine. Dodata vrednost za organske proizvode može se postići insistiranjem na njihovoj prirodnosti i zaštiti životne sredine. Za dalji razvoj lokalnog tržišta organskih proizvoda definitivno su potrebne snažne i intenzivne kampanje sa jasnom komunikacionom strategijom, usmerene na definisane potrošačke ciljne grupe. Na osnovu istraživanja tržišta koje je sprovedla NASO opis prosečnog kupca organskih proizvoda u Srbiji je sledeći: žena od 25-40 godina starosti, obrazovana i svesna uticaja nebezbedne hrane na zdravlje. Kupujući za svoju porodicu, ona promovise organsku hranu na mikrot tržištu.

U cilju daljeg promovisanja i povećanja zastupljenosti organske hrane na zelenim pijacama, u julu 2011. godine NASO je u saradnji sa JKP „Gradske pijace“ započela projekat „Pijaca organske hrane“, koji se za sada realizuje na jednoj beogradskoj pijaci.

Tezge sa organskim proizvodima postoje i na ostalim beogradskim pijacama, a na njima prodaju trgovci organskih proizvoda. U zimskom periodu pijaca se organizuje svakog drugog vikenda a u ostalim mesecima svakog vikenda. S obzirom na uspeh projekta i zainteresovanost kako kupaca tako i prodavaca, u budućnosti se planira da pijaca organske hrane postane deo stalne ponude na gradskim pijacama.

Zbog svega ovoga, a uzimajući u obzir i ograničenu količinu i vrednost organskih proizvoda, kao i skromne izgleda za porast njihove zastupljenosti na domaćem tržištu, izvoz organskih proizvoda na međunarodno tržište smatra se većim prioritetom.

Tabela 13:

Trgovci, uvoznici, distributeri i supermarketi iz Srbije uključeni u sektor organske proizvodnje (2012)

Distributeri	Internet stranica
Biošpajz	www.biospajz.rs
Beyond	www.beyondhealthfood.com
Moj salaš, Novi Sad	www.zelenamreza.org
Crvenkapa, Novi Beograd, blok 44	
True organic	www.facebook.com/true.organic.bgd
General store	www.generalstore.rs
Fond Organska Srbija	www.organskasrbija.org.rs
Zelene pijace: Pijaca blok 44, Novi Beograd Kalenić pijaca, Beograd Đeram pijaca, Beograd Pijaca Senjak, Beograd Subotičke pijace, Subotica Zeleni venac, Beograd Palilula, Beograd Pijaca Moj salaš (sezonska), Novi Sad Riblja pijaca, Novi Sad, Liman pijaca, Novi Sad Glavna gradska pijaca Požarevac	
Lanci supermarketi	
Univerexport	www.univerexport.rs
Mercator	www.mercator.rs
Tempo	www.tempocentar.com
Metro	www.metro.rs
Maxi	www.maxi.rs
Idea	www.idea.rs
DM Drogerie Market	www.dm-drogeriemarkt.rs
Roda supermarketi	www.roda.rs

4.2 MEĐUNARODNO TRŽIŠTE RELEVANTNO ZA ORGANSKU PROIZVODNJU IZ SRBIJE

4.2.1 Trendovi i okvirni uslovi

Na globalnom nivou, organska proizvodnja razvijala se dug niz godina. Organska proizvodnja je 2009. godine bila zastupljena na 35 miliona ha obradivih površina, a 2010. godine na 37 miliona ha, što je značajan porast u odnosu na 2005. godinu kada se proizvodnja odvijala na 29 miliona ha. U istom periodu obradive površine pod organskom proizvodnjom na teritoriji EU povećale su se sa 6 miliona ha na 9 miliona ha, što je porast od 8-10% na godišnjem nivou. Ovo povećanje površine došlo je kao odgovor na povećanu potražnju za organskim proizvodima. Ukupna vrednost organskih proizvoda se sa 11 milijardi evra 2003. godine uvećala na 19.6 milijardi evra 2010. godine ⁷. Kako je potrošnja organskih proizvoda u EU rasla brže od proizvodnje, disproportionalno se povećao uvoz iz trećih zemalja. Ne postoje precizni podaci o uvozu iz zemalja koje nisu članice EU budući da harmonizovan sistem naziva i tarifnih oznaka ne pravi razliku između konvencionalnih i organskih proizvoda. Ipak, povećanje uvoza tokom proteklih deset godina može se odrediti pomoću broja registrovanih uvoznika organskih proizvoda u EU, koji se 2009. godine⁸ povećao sa manje od 500 na više od 3.000. Najveći potrošači organske hrane u Evropi su Nemačka, Francuska, Italija, Velika Britanija, Danska i Švajcarska. Pregled i aktivnosti u ovim zemljama, koje redovno objavljuje FIBL, potvrđuju i sledeće trendove:

- Maloprodajna vrednost organskih proizvoda u Nemačkoj godinama je fluktuirala, sa godišnjim rastom od preko 10%, dostigavši vrednost od 6 milijarde evra 2010. godine u odnosu na 3,5 milijarde evra 2004. godine ⁹. Proizvodi sa najvećim procentom rasta u proteklih nekoliko godina su mleko i mlečni proizvodi, voće i povrće. Tržišni rast u poslednjih pet godina rezultat je veće zastupljenosti proizvoda u supermarketima, preko kojih se proda 54% od ukupne vrednosti organskih proizvoda ¹⁰. Supermarketi koji prodaju samo organsku hranu takođe postoje, ali, gledano kroz ukupni promet, oni su znatno slabije zastupljeni u odnosu na klasične supermarkete;
- Maloprodaja organske hrane u Italiji prelazi vrednost od 1,5 milijarde evra godišnje.
- Rafovi u supermarketima na kojima je zastupljena samo organska hrana formirani su pre samo tri godine, ali su već do 2009. godine prevazišli prodaju u manjim prehrambenim radnjama;

⁷ Willer, Helga and Kilcher, Lukas (Eds.) (2012) The World of Organic Agriculture - Statistics and Emerging Trends 2012. Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, and International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM), Bonn - V 3.0 23/02/2012

⁸ Organic Food Link, Azra Secerbegovic 2010: Personal communication

⁹ "An Analysis of EU Organic Sector" June 2010 - European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, Organic Farming - Unit H.3 – An Economic Analyses of EU Agriculture - Unit L.2

¹⁰ Diana Schaack (Agrarmarkt Informations-Gesellschaft mbH (AMI) "The German Market for Organic Food" (Session at the BioFach Congress of Feb. 16, 2012)

- 🌱 U Velikoj Britaniji maloprodajna vrednost organske hrane beleži veoma slab porast i 2010. godine iznosila je 2 milijarde evra, za razliku od Francuske, koja je od svih zemalja EU imala najveći godišnji rast vrednosti, sa 3 milijarde evra 2009. godine na 3,5 milijarde evra u 2010. godini;
- 🌱 U Austriji je 2010. godine zabeležena maloprodajna vrednost organske hrane od skoro jedne milijarde evra, u Španiji 0,9, Švedskoj i Danskoj po 0,8 a u Holandiji 0,66 milijarde evra. Stiče se utisak da su ove zemlje dostigle limit ili privremenu zasićenost u prodaji organskih proizvoda. U proteklih nekoliko godina rast je varirao između -3 i +5%;
- 🌱 Uprkos tome što ima limitiranu populaciju, promet organske hrane u Švajcarskoj je u 2010. godini premašio cifru od jedne milijarde evra. Posmatrano po glavi stanovnika, ovaj parametar ima najveću vrednost u Evropi i sada iznosi 152,5 evra, nakon čega sledi Danska sa 142 evra po glavi stanovnika i ukupnim prometom organske hrane od 0,8 milijardi evra;
- 🌱 Tržišta organske hrane u zemljama EU iz centralne i istočne Evrope još su u razvoju i organska hrana se uglavnom proizvodi za izvoz. Češka i poljska tržišta su se najbrže razvijala, uvećavši vrednost 4 do 5 puta u periodu od 2006. do 2010. godine – Češka, sa 27 na 107 miliona evra, a Poljska sa 15 na 85 miliona evra. Bugarska i rumunska tržišta organske hrane polako se ali sigurno bude, sa godišnjom vrednošću tržišta od 6 i 20 miliona evra, dok je Mađarska jedina izgubila na dinamici i imala usporan rast, sa vrednošću od 25 miliona evra u 2010. godini ¹¹.

Ovi trendovi ukazuju na to da su ciljna tržišta za organske proizvode iz Srbije one zemlje EU koje još uvek ne pokazuju znakove zasićenja, a gde su tržišta dovoljno velika da apsorbuju dodatne proizvode – Italija, Francuska, Nemačka i Velika Britanija.

¹¹ Bernd Jansen (Ekoconnect, Germany) The organic market in the Central Eastern European countries (Session at the BioFach Congress of Feb. 16, 2012)

4.2.2 Prilike za plasiranje proizvoda u Nemačkoj i drugim zemljama Evropske unije

Nakon mnogih godina provedenih na margini, organska hrana i organska pića ušla su u „mejnstrim“ tržišta i postala deo globalnog trenda u načinu života, zdravlju i održivosti. Za ovu rastuću grupu potrošača organska hrana predstavlja način da obezbede zdrave prehrambene proizvode za sebe i svoje porodice, da podrže manje proizvođače hrane i poljoprivrednike i da zaštite prirodnu okolinu. Sve više se aspekt regionalnosti dodaje ovom konceptu, što rezultira time da idealni proizvod nije samo organski već je i sezonski i proizveden na lokalnom ili bar regionalnom nivou. Ipak, ljudi koji ostaju verni preovladavajućem načinu života zasigurno neće žrtvovati svoje zadovoljstvo i užitak, zbog čega organski proizvodi moraju biti dostupni u istoj meri kao konvencionalni proizvodi. Dok je trend ka organskoj hrani snažan, nivo njenog tržišnog proboja je relativno mali. On je u prošlosti rastao ne samo zbog faktora povećane potražnje već i zbog dostupnosti. Tržišni proboj za proizvode kao što su jaja, hrana za bebe, krompir, sveže mleko i žitarice je na visokom nivou, ne samo zbog izuzetne potražnje već i zbog toga što je industrija bila u stanju da obezbedi organske proizvode po prihvatljivim cenama.

Uzevši u obzir očekivanja potrošača organske hrane i trenutnu situaciju na tržištu, evidentno je da postoje nedostaci koji se odnose na nabavku organskih proizvoda. Ovo se odnosi na meso i ribu organskog porekla, voće, a u određenoj meri i na povrće, pa čak i na mleko i žitarice ¹².

Uopšteno gledano, direktan uvoz mesa u Evropsku uniju restriktivan je zbog strogo regulisanog tržišta. Uprkos olakšicama koje postoje u okviru SSP-a, meso neće biti oslobođeno ograničenja na uvoz. Proizvodnja organskog mesa i mlečnih proizvoda uglavnom zavisi od proizvodnje hrane za životinje organskog porekla, tj. od proizvodnje žitarica i uljarica. U sektoru povrtarstva, snabdevenost šargarepom i tikvicama iz organske proizvodnje već je dostigla nivo od preko 20%, ali snabdevenost lukom i paprikom i dalje je ispod 10%. U sektoru voćarstva, stono grožđe iz organske proizvodnje već zauzima mnogo više od 10% tržišta, dok jabuke i jagodasto voće tek treba da dostignu nivo od 5%.

Najvažnija destinacija za plasman organskih proizvoda iz Srbije je Nemačka, koja zauzima 31% ukupnog evropskog tržišta organske hrane, a zatim slede Francuska sa 17%, Velika Britanija sa 10% i Italija sa 8% učešća. Pored toga što je veliki potrošač (74 evra po glavi stanovnika) i proizvođač organske hrane (1 milion hektara pod organskom proizvodnjom), Nemačka je takođe veliki uvoznik ovih proizvoda. U zavisnosti od vrste proizvoda, procenat uvoza u odnosu na vrednost domaćih proizvoda na tržištu varira od 2 do 95% i to za proizvode koje je moguće proizvesti u Nemačkoj. Voće i povrće predstavlja najvažniju kategoriju organskih proizvoda na pomenuta četiri vodeća evropska tržišta. Organska šargarepa je najprodavanije povrće u Nemačkoj, a zbog domaće proizvodnje koja ne podmiruje potrebe potrošača, 48% od ukupne potrošnje organske šargarepe obezbeđuje se iz uvoza.

Takođe, visok procenat uvoza prisutan je i kod organskog paradajza (80%) i paprike

¹² Hamm U.2008: Nemačko tržište organskih proizvoda – pregled; predavanje sa Univerziteta Kasel

(90%) zbog velike potrošnje tokom cele godine, te i van sezone, kada domaći sveži proizvodi nisu dostupni. Organski krompir jedan je od najvažnijih proizvoda u Evropi prema obimu potrošnje i uvoza. U Nemačkoj krompir ima učešće od 4,7% na organskom tržištu, a 28% dolazi iz uvoza. To može biti šansa za proizvodnju i izvoz organskog krompira iz Srbije, s obzirom na to da je Komisija EU u aprilu 2012. godine ukinula višegodišnju zabranu uvoza ovog proizvoda iz Srbije, koja je bila na snazi zbog bakterije koja uzrokuje trulež krompira. Pored povrća, organski proteinski usevi, na prvom mestu soja, koji se koriste za ishranu organski gajene stoke, imaju visok procenat uvoza u Nemačkoj i mogu biti značajan izvozni artikal za proizvođače iz Srbije. To je posebno važno kada se uzme u obzir da će Nemačka od 2015. godine morati da primenjuje zakon da hrana za organski gajenu stoku mora biti 100% organskog porekla (sada je dozvoljeno 95%).

Tabela 14:

Učešće određenih proizvoda u ukupnoj vrednosti prodate organske hrane u maloprodaji na najvažnijim tržištima EU

R. br.	Proizvodni segment	Nemačka (2010)	Danska (2010)	Francuska (2010)	V. Britanija (2010)	Italija (2008)
1	Mleko i mlečni proizvodi	15%	32%	15%	31%	18%
2	Voće i povrće	22%	23%	17%	23%	25%
3	Hleb, brašno i pecivo	11%	15%	10%	nepoz.	7%
4	Jaja	5%	6%	6%	3%	8%
5	Hrana za bebe	5%	nepoz.	5%	8%	5%
6	Sveže meso	4%	6%	7%	5%	nepoz.
7	Živina	nepoz.	nepoz.	7%	2%	nepoz.
8	Vino	nepoz.	nepoz.	10%	nepoz.	nepoz.
9	Napici	11%	nepoz.	5%	8%	10%

Izvor:

- 1 Organic Market Memo - August 2011, Organic Denmark
- 2 Anais Riffiod (L'Agence BIO, F): The French market for organic food (Session at the BioFach Congress 2012, Feb. 15, 2012)
- 3 Organic Market Report 2011 - Soil Association
- 4 Willer, Helga and Kilcher, Lukas (Eds.) (2012) The World of Organic Agriculture - Statistics and Emerging Trends 2012. Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, and International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM), Bonn - V.3.0 23/02/2012
SIPPO & FiBL 2011: The Organic Market in Europe
- 5 Diana Schaack (Agrarmarkt Informations-Gesellschaft mbH (AMI) "The German Market for Organic Food"
- 6 (Session at the BioFach Congress of Feb. 16, 2012)

Potpisivanjem SSP-a (Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju), Srbija je ušla u proces ubrzanog približavanja Evropskoj uniji. Jedan od elemenata prilagođavanja je usklađivanje agrarne politike Srbije sa ZPP-om. ZPP uređuje tržišta strateški važnih poljoprivrednih proizvoda u Evropskoj uniji, kao što su šećer, semena uljarica, žitarice, meso, mleko, vino, jestivo ulje i, u određenoj meri, voće i povrće. Svi ovi proizvodi nisu obuhvaćeni specijalnim uvoznim ograničenjima Evropske unije i njihova promocija bila bi u potpunom skladu sa ZPP-om. Rastući cenovni pritisak, koji nastaje zbog pune integracije Srbije u tržište Evropske unije, mogao bi da utiče na male poljoprivredne proizvođače, jer su njihovi proizvodi u sektorima proizvodnje voća, povrća ili soje nekonkurentni u odnosu na proizvode iz Nemačke, Austrije, Italije ili drugih zemalja Evropske unije. Da bi ublažila moguće negativne efekte, Evropska unija promoviše investicije koje imaju za cilj da povećaju efikasnost u poljoprivredi, naročito putem formiranja zadruga ili drugih grupacija koje su u stanju da koriste merilo ekonomskog učinka.

Na nivou prerade organskih proizvoda, neophodno je dalje smanjenje troškova i poboljšanje efikasnosti proizvodnje. Sok od jabuke, džemovi, marmelade, musli, proizvodi od žitarica, koji se nalaze u ponudi u evropskim supermarketima, samo su neznatno skuplji od istih proizvoda iz konvencionalne proizvodnje. U slučaju Srbije, poboljšanje efikasnosti kroz kompletan vrednosni lanac proizvodnje organskih proizvoda zahteva velike investicije, kao i bolju edukaciju i osposobljavanje ne samo na tehničkom nivou nego i na nivou poljoprivrednih gazdinstava, ekonomije, menadžmenta, marketinga i prezentacije. Naravno, podrazumeva se i puno poštovanje propisa EU koji se odnose na bezbednost hrane, higijenu, pakovanje i transport. Svako odstupanje od ovih pravila moglo bi ozbiljno da naruši marketinšku sliku proizvoda iz Srbije.

Tabela 15:

Organski proizvodi iz Srbije sa značajnim tržišnim potencijalom u EU

Kategorija	Proizvod	Primena	Komentar
Semena uljarica	Soja*	Jestivo ulje, hrana za životinje	Soja nudi mnogobrojne mogućnosti za preradu, npr. u hidrolizate, mleko, emulgatore, sirovine za kozmetičku industriju itd.
Žitarice	Pšenica, pšenica spelta, kukuruz, ječam	Ishrana	Može se ponuditi u obliku zrna ili brašna. Organski skrob, strateška sirovina za razne prehrambene proizvode, praktično ne postoji u EU
Korenaste biljke	Krompir*	Hrana	Ne postoji organski skrob od krompira, a obrađenog organskog krompira skoro i da nema. (npr. pomfrit)
Povrće	Crni luk, pasulj, beli luk, paprika itd.	Tržište svežeg povrća	Zahteva detalje o tržištima i tržišnoj dinamici
Voće	Maline, jabuke itd.	Tržište prerade i tržište svežeg voća	Potrebni su detalji o tržištima i o tržišnoj dinamici; voće, kao npr. jabuke, može biti prerađeno. Jabučni pektin iz organske proizvodnje ili organski antocijan (pigment crveno-plave boje) uopšte ne postoje

* Kao što je navedeno, oba proizvoda imaju veliki tržišni i konkurentski potencijal. Ipak, transgenetska soja (RR soja otporna na herbicide), koja ubrzano postaje sve zastupljenija, predstavlja problem za proizvođače iz Srbije kad se radi o izvozu krompira, i to u istoj meri kao i za sve ostale proizvođače širom sveta.

5.1 ZAKONODAVNI OKVIR EVROPSKE UNIJE

Nakon odluke Saveta ministara iz 2007. godine, Srbiji je ponuđena perspektiva pristupanja Evropskoj uniji. Evropska komisija ponudila se i da asistira Srbiji prilikom procesa pripreme pomoću Instrumenta za pretpristupnu pomoć (IPA), kao i programa IPA I i IPA II, koje koriste sve zemlje potencijalni kandidati. U ovom okviru Srbija dobija sredstva za kreiranje odgovarajućih organizacionih struktura na lokalnom nivou i na nivou ministarstava, kako bi mere koje su predviđene pomoću komponenti IPA III-V mogle efikasno da se apsorbuju i primene.

Junu 2010. godine Savet ministara Evropske unije doneo je odluku o odmrzavanju procesa ratifikacije Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između EU i Srbije. Evropski parlament je ratifikovao SSP u januaru 2011. godine i do sada su to učinile 22 zemlje članice. Potpisivanjem SSP-a Srbiji postaje dostupan veliki broj privilegija koje se odnose na ekonomske i trgovinske odnose, a to je i jedna prepreka manje za pristupanje STO. Ključni elementi SSP-a su postepeno smanjenje carinskih i necarinskih trgovinskih prepreka ka EU, koje na kraju dovodi do obostranog otvaranja tržišta. Uspesna implementacija SSP-a takođe je i jedan od preduslova za prelazak sa statusa potencijalnog kandidata na status kandidata, koji će omogućiti Srbiji pristup IPA III-V, naročito fondovima IPARD. Fondovi IPARD biće omogućeni kao podrška zemlji kandidatu radi modernizacije njenog poljoprivrednog sistema i njegove lakše integracije u ZPP Evropske unije, kao i radi efektivnog razvoja ruralnih područja kako bi se učinili privlačnim za život i rad¹³.

Evropska komisija dodeljuje važnu ulogu organskoj proizvodnji u daljem razvoju ruralnih područja.

Prema uputstvima o organskoj proizvodnji iz Codex alimentarius koja su ustanovile FAO i SZO, a koja predstavljaju temelj strategije organske proizvodnje u EU, organska proizvodnja je kompletan proizvodni sistem upravljanja koji promoviše i poboljšava zdravlje agroekosistema, uključujući tu i biodiverzitet, biološke cikluse i biološku aktivnost tla. Potencira se korišćenje upravljačke prakse koja uzima u obzir da regionalni uslovi zahtevaju lokalno usvojene sisteme. Ovo se ostvaruje korišćenjem agronomskih,

¹³EC 2010: Srbija – Odnos između EU i Srbije na <http://ec.europa.eu/enlargement/potential-candidates/serbia/relation>

bioloških i mehaničkih metoda, kada je to moguće, nasuprot korišćenju sintetičkih materijala, kako bi se ispunile bilo koje specifične funkcije unutar sistema¹⁴.

Usvajanjem Uredbe br. 2092/91 EU je postala jedna od prvih globalnih institucija koja je formirala politiku u vezi sa organskom poljoprivredom. Ovim regulativama Savet je kreirao sistem u Zajednici koji detaljno navodi zahteve za poljoprivredne i prehrambene proizvode, pozivajući se na proizvodne metode koje se koriste u organskoj proizvodnji. Odredbe Saveta prepoznaju organsku proizvodnju u strategiji ekoloških integracija i održivog razvoja u okviru Zajedničke poljoprivredne politike. Integralni princip je da proizvođači koji rade za dobrobit životne sredine izvan referentnog nivoa dobre poljoprivredne prakse, treba da dobiju adekvatnu nadoknadu. Određene metode poljoprivredne proizvodnje, kao što su npr. organska proizvodnja, integralna proizvodnja, tradicionalna poljoprivreda i uobičajena lokalna proizvodnja, pružaju kombinaciju pozitivnih ekoloških, socijalnih i ekonomskih efekata.

Evropska komisija je 2001. godine objavila Strategiju održivog razvoja Evropske unije. Ovo je uticalo na promenu ZPP-a, koja je do tada bila zasnovana na količini, te na usmeravanje politike ka promociji kvaliteta, a uz mere podrške koje su adekvatno prilagođene¹⁵.

Proizvođači organske hrane trenutno imaju pravo na finansijsku podršku iz prvog i drugog stuba ZPP-a, i to putem direktne isplate i mera cenovne podrške. Što je još važnije, organska proizvodnja je u potpunosti integrisana u politiku ruralnog razvoja, koja predstavlja drugi stub ZPP-a.

Budući da Srbija još uvek nije članica Evropske unije, ona nema pravo na finansijsku podršku i subvencije preko različitih stubova ZPP. Ipak, Srbija je u procesu evropskih integracija tako da ima pristup IPA, koji je već pokrenut. IPARDse može smatrati pretečom za implementaciju drugog stuba ZPP, a i ustanovljen je sa ciljem da poboljša uslove života i rada u ruralnim područjima zemalja kandidata i da ih dovede na nivo Evropske unije. Oblikovanjem procesa IPARD¹⁶ tako da se on podudara kako sa ZPP-om tako i sa relevantnim činiocima promovisanja organske proizvodnje podržaće se ne samo razvoj sektora organske proizvodnje u Srbiji već i drugi politički ciljevi.

¹⁴ EC 2004: Evropski akcioni plan za organsku hranu i poljoprivredu; Dokument u izradi članova komisije

¹⁵ EC 2003: CAP reforma – dugoročna perspektiva za održivu poljoprivredu. U: www.ec.europa.eu/agriculture/capreform;

EC 2009: Zdravstvena provera ZPP. U: www.ec.europa.eu/agriculture/healthcheck;

EC 2010: Finansijsko programiranje i budžet. U: www.ec.europa.eu/budget/budget_detail.

¹⁶ GIZ-IS 2010: Project Implementation and Technical Assistance Facility to Reinforce Administrative Capacity in Serbia Na: www.ipa2007ppf.org

5.2 ZAKONODAVNI OKVIR ZA ORGANSKU PROIZVODNJU U SRBIJI

Prvi zakon kojim je bila regulisana organska proizvodnja u Srbiji bio je Zakon o organskoj proizvodnji usvojen 2000. godine („Sl. list SRJ“, broj 28/2000). Procedura usvajanja novog zakona pod nazivom Zakon o organskoj proizvodnji i organskim proizvodima („Službeni glasnik RS“, broj 62/2006) završena je 2006. Krajem iste godine ustanovljen je i nacionalni znak kojim se obeležavaju sertifikovani organski proizvodi. S obzirom na to da su u EU usvojeni novi propisi koji se odnose na ovu oblast, 2010. godine ponovo se javila potreba za modernizacijom pravnog okvira za organsku proizvodnju u Srbiji. Rezultat ove inicijative bilo je usvajanje Zakona o organskoj proizvodnji maja 2010. godine („Službeni glasnik RS“, broj 30/2010), čija je primena počela januara 2011. Ovaj zakon bio je pripreman u skladu sa novom uredbom EU o organskoj proizvodnji (Uredba EK broj 834/2007 i njeni prateći propisi).

Jula 2011. godine donet je i Pravilnik o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje („Službeni glasnik RS“, broj 48/2011), dok je pravilnik kojim će se regulisati uvoz i prodaja organskih proizvoda u fazi izrade. U skladu sa novim zakonom, krajem 2010. godine uspostavljen je nadležni organ za organsku proizvodnju pri Direkciji za nacionalne referentne laboratorije, u sastavu Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Poslove iz svoje nadležnosti je počeo da obavlja u januaru 2011. godine.

Proces potpunog usklađivanja zakonodavstva Srbije i EU u oblasti organske proizvodnje još uvek nije okončan. Iz ovog razloga pokrenuta je inicijativa za izmene i dopune postojećeg zakona. Predlozi za izmene i dopune su trenutno u fazi nacрта i uskoro se očekuje finalizacija ovog dokumenta.

Već nekoliko godina GIz pruža podršku institucijama u Srbiji, kao što su Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Akreditaciono telo Srbije (ATS) i kontrolne organizacije pri izgradnji infrastrukture kvaliteta u skladu sa standardima EU.

Posebna podrška usmerana je ka izgradnji kapaciteta ATS-a da ponudi usluge izrade izveštaja o ocenjivanju za kontrolne organizacije koje žele da budu neposredno priznate od strane EK, shodno odredbama člana 33. Uredbe EK broj 834/2007.

Važno je napomenuti da je u maju 2012. godine ATS potpisao multilateralni sporazum (MLA) sa Evropskom organizacijom za akreditaciju (EA) o priznavanju akreditacije.

Tabela 16:

Kontrolne organizacije koje imaju ovlašćenje MPŠV za 2012. godinu

Naziv kontrolne organizacije	Web stranica
Control Union Danube d.o.o.	www.control-union-danube
Ecocert Balkan Beograd	www.ecocert.com
Etiko Panonija	www.etkopanonija.org
Organic Control System	www.organica.rs
SGS-Beograd	www.sgs.com
Suolo e salute Balkan	www.suolo-e-salute-balkan.ls.rs
TUV SUD Serbia	www.tuv.rs

6.1 TRŽIŠNI POTENCIJAL ZA PROIZVOĐAČE IZ SRBIJE

Parlament Republike Srbije izglasao je 5. maja 2010. godine set novih zakona i izmena zakona koji se odnose na poljoprivredu. Glavni cilj ovakvog poteza bio je da se izmeni sveukupna klima u cilju poboljšanja investicija u sektor. Novi set zakona, između ostalog, uključuje i zakone koji se odnose na organsku proizvodnju, šume, vode, pivo, registraciju biljnih sorti, veterinarstvo, savetodavne i stručne poslove u poljoprivredi. Ovi zakoni odgovaraju različitim studijama koje pokazuju da investicije u hranu i agroindustriju imaju jedan od najvećih efekata umnožavanja, slično investicijama u turizam, a daleko ispred investicija u hemijsku ili industriju nameštaja.

Potencijalni domaći investitori u sektoru su primarni proizvođači, udruženja, hladnjačari, prerađivači i trgovci.

- 🟡 Iako je prosečno poljoprivredno gazdinstvo u Srbiji malo, bez dovoljno velikih rezervi kapitala i ne funkcioniše u skladu sa modernim standardima, investicije u organsku proizvodnju mogu da budu prednost na putu ka modernizaciji, u skladu sa opštim uslovima koji su procenjeni kao neophodni za usklađivanje Srbije sa ZPP-om.
- 🟡 Poljoprivredne zadruge imaju određene rezerve kapitala i mogućnost za još veće investicije. Takve zadruge mogu se smatrati partnerima što se tiče stranih ulaganja u žitarice, semena uljarica i, u velikom obimu, u sektor jagodastog i ostalog voća.
- 🟡 Trenutno postoji oko 180 većih registrovanih hladnjača koje se bave skladištenjem voća i povrća u Srbiji. Njihov ukupni kapacitet je u rangi od oko 600.000 tona. Osim toga, postoji i oko 30 manjih hladnjača, zbirnog kapaciteta od 200 tona.
- 🟡 80 kompanija poseduje postrojenja za sušenje i toplu preradu voća i povrća, ukupnog kapaciteta od 500.000 do 600.000 tona.
- 🟡 30 do 40 kompanija može da vrši preradu voća u džemove i sokove prema međunarodnim standardima, dok je ukupan broj prerađivača voća i povrća procenjen na oko 150 do 200.

Agencija za privredne registre i Narodna banka Srbije beleže da je EBIT registrovanih agrobiznis kompanija koje rade u sektoru voćarstva i povrtarstva (7.100) 2008. godine

¹⁷Sastavljeno u Republici Srbiji – Kabinet premijera 2010: Investirajte u Srbiju; Vasijević D. and Govorić S. 2009: "Local Investment Multipliers in Serbia"; Quarterly Monitor 19; IFC 2009: Srbija – opšte odlike; Ambasada SAD-a u Srbiji 2010: Srpska investiciona klima; COFACE Austrija 2009: Državni izveštaj za investitore i izvoznike – Srbija; Agencija za privatizaciju Republike Srbije 2005: Procena uticaja privatizacije na Srbiju; Maslac T. 2010: Srbija usvaja novi set poljoprivrednih zakona. USDA Gain report RB1005; Agri-Livestock Consultant Ltd 2010: Studija sektora voćarstva i povrtarstva za IPARD program, Republika Srbija

bio oko 430 miliona evra. Uzevši u obzir poreze i otplatu mogućih pozajmica i kredita, neto profit, koji bi potencijalno mogao da se iskoristi za investicije, mogao je da dostigne maksimum od 10.000 do 20.000 evra po firmi. Dok su u pojedinim slučajevima prihodi bili znatno veći, više je nego jasno da je investiciona moć industrije ograničena.

Bez obzira na to, potencijal za domaće investitore postoji, jer, za razliku od ostalih segmenata agroindustrije, u organskoj proizvodnji se i uz male investicije mogu očekivati značajni prihodi. Ovo predstavlja jednu od najvećih prednosti prilikom investiranja u organsku proizvodnju, a posebno se odnosi na sveže povrće i jagodasto voće.

Privlačenje domaćeg kapitala u sektor organske proizvodnje zahteva sveobuhvatnu procenu prodajnih mogućnosti. Budući da je domaće tržište organskih proizvoda malo, povezivanje potencijalnih investitora sa učesnicima na međunarodnim tržištima trebalo bi da bude glavni cilj u kreiranju odgovarajućeg ambijenta za investitore. Poslovanje u Evropskoj uniji i sa evropskim klijentima zahteva više od obične ponude proizvoda. Trajni ugovori i prihvatanje poslovne prakse su uslov sine qua non, što u prevodu označava sledeće predloge za stimulaciju domaćih investicija:

- 🌱 Pобољшanje ekonomskih i političkih okvira u zemlji;
- 🌱 Pojačavanje napora za pristup EU, budući da je EU glavni faktor stabilizacije;
- 🌱 Pojednostavljen pristup finansijama, i/ili funkcionisanje posebnih kreditnih aranžmana;
- 🌱 Upoznavanje potencijalnih investitora sa evropskim poslovnim konvencijama;
- 🌱 Formiranje informacionog i servisnog centra, ovlašćenog da olakšava poslovne aktivnosti i da bude spoj između srpskih i evropskih poslovnih partnera.

6.2 TRŽIŠNI POTENCIJAL ZA INVESTITORE IZ EVROPE

Zbog ograničenih kapaciteta domaćih investitora, Vlada Republike Srbije godinama je promovisala strane investicije i istaknuti su sledeći elementi koji bi trebalo da privuku direktne strane investicije:

- 📍 Snabdevanje energijom, ekspanzija automobilske, elektronske i industrije IT i proaktivna politika u trgovini, u skladu sa činjenicom da su evropske integracije politički prioritet Srbije;
- 📍 Potpisivanje SSP-a sa EU, liberalizacija viznog režima, članstvo u STO koje se očekuje u bliskoj budućnosti;
- 📍 Povećanje izvoza, održavanje rasta BDP-a i stabilan nacionalni budžet;
- 📍 Potvrđeni potencijali Srbije kao izvoznika ispoljeni u EU, kao i sa zemljama članicama CEFTA, zemljama članicama EFTA, u Rusiji, Belorusiji, Kazahstanu i Turskoj, sa kojima Srbija primenjuje sporazume o slobodnoj trgovini;
- 📍 Povećan broj slobodnih ekonomskih zona koje dozvoljavaju oslobađanje od raznih vrsta poreza, efikasna administracija, lokalne subvencije za investicije i set drugih usluga;
- 📍 Finansijska podrška stranim investitorima kroz programe Agencije za strana ulaganja i promociju izvoza Republike Srbije (SIEPA);
- 📍 Niži porezi, u iznosu od 12% na plate i 10% na korporativne prihode (prosečna stopa na korporativne prihode EU je 24%).
- 📍 Obrazovana i kvalitetna radna snaga, dostupna po konkurentnim troškovima.

Ključni uslovi za poslovanje u Srbiji konstantno su ocenjivani kao pozitivni. Ipak, ostaju određene problematične oblasti koje je neophodno poboljšati (npr. sprovođenje ugovorne obaveze i prava intelektualne svojine).

Bez obzira na investicione mogućnosti, koje strane kompanije sve više koriste, sektor organske proizvodnje i dalje je u ranoj fazi razvoja. Ovo stvara velike mogućnosti za evropske, a naročito nemačke kompanije, sa kojima Srbija tradicionalno održava dobre poslovne odnose. S obzirom na potražnju u Evropi, a naročito u Nemačkoj, sirovine i prerađevine iz organske proizvodnje imaju veliki potencijal. Zbog toga se najveći interes može ispoljiti u sektoru jagodastog voća, određenih vrsta povrća i proizvoda od soje i žitarica.

Strani investitori donose odluke o investiranju na osnovu dva kriterijuma: brz povraćaj investicija i visok ekonomski efekat. Efikasnost je odlučujući faktor kod ispunjavanja investicionih kriterijuma. Prema tome, stabilni uslovi za investicije u agroindustriju trebalo bi da ispunjavaju sledeće zahteve:

- 📍 Pouzdano snabdevanje većom količinom proizvoda definisanog kvaliteta;
- 📍 Unapređenje tehničkih sposobnosti i profesionalnih veština na svim nivoima lanca vrednosti;
- 📍 Unapređenje ekonomskih veština i veština u menadžmentu na svim nivoima lanca

- vrednosti;
- 🍄 Integracija poljoprivrede i agroindustrije u investicione prioritete u politici;
- 🍄 Puna eksploatacija finansijskih prilika, omogućenih preko IPA, a naročito od fondova IPARD;
- 🍄 Upoznavanje potencijalnih evropskih investitora sa sektorom agroindustrije u Srbiji olakšano informisanje kroz specijalizovane servise;
- 🍄 Konstantno demonstriranje na realnim primerima kako su zajednička ulaganja sa srpskim partnerima veoma pouzdana i isplativa.

Glavni fokus ekonomske politike Vlade Republike Srbije i 2012. godine ostaje unapređenje poslovnog okruženja i povećanje stranih direktnih investicija, koje su 2011. godine iznosile 1,83 milijarde evra¹⁸. Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza Republike Srbije (SIEPA) pruža bespovratnu finansijsku pomoć stranim investitorima da započnu poslovanje u proizvodnim i uslužnim izvozno orijentisanim sektorima. Sredstva se međutim ne mogu dodeliti za finansiranje investicionih projekata u sektoru primarne poljoprivredne proizvodnje, bilo da je konvencionalna ili organska, već samo u sektoru prerade i proizvodnje proizvoda dodate vrednosti. U zavisnosti od mesta ulaganja, vrednosti investicije i broja novih radnih mesta, bespovratna sredstva se dodeljuju u rasponu od 10 do 20% ukupne vrednosti investicije ili u iznosu od 4 do 10 hiljada evra po svakom novom stalno zaposlenom radniku u periodu od tri godine¹⁹.

¹⁸ Strane direktne investicije u Srbiji 2001-2011, Business info group, Beograd, april 2012

¹⁹ Uredbe o uslovima i načinu privlačenja direktnih investicija („Službeni glasnik RS" broj 20/2012)

6.3 IDENTIFIKACIJA POTENCIJALA I POTREBA SEKTORA

SWOT analiza sektora organske proizvodnje koja je predstavljena u ovoj brošuri vodi ka zaključku da je određeni broj opcija, mogućnosti i prednosti ovog sektora u Srbiji suočen sa mnogim izazovima, koji se moraju prevazići u cilju potpunog iskorišćavanja njegovih potencijala.

Tabela 17:

SWOT analiza sektora organske proizvodnje u Srbiji

Prednosti

Postojanje nacionalnog akcionog plana
Unapređenje zakonskog okvira
Obučeni ocenjivači u oblasti organske proizvodnje u Akreditacionom telu Srbije
Visoka svest o potrebi za kvalitetom u mnogim industrijskim granama
Velike površine poljoprivrednog zemljišta nisu zagađene niti intenzivno obrađivane, što ubrzava i olakšava konverziju
Pozitivan stav o organskoj poljoprivredi među akademskim osobljem, mnogim poljoprivrednicima i potrošačima
Postojanje nacionalnog udruženja
Značajno interesovanje međunarodnih donatora
Sistematsko obrazovanje i obuka, počev od studijskih programa u Novom Sadu
Započeta međunarodna saradnja domaćeg akademskog osoblja sa Univerzitetom u Kaselu
Postojanje bliskih veze sa tržištima organskih proizvoda u Nemačkoj, Austriji, Švajcarskoj i Holandiji

Nedostaci

Mali sektor i domaće tržište
Nedovoljna iskorišćenost međunarodnih (EU) tržišta
Nedovoljna saradnja učesnika u lancu vrednosti
Nedovoljno obrazovanje, kako u oblasti poljoprivrede uopšte, tako i u oblasti organske proizvodnje
Nepovoljna struktura poljoprivrednih gazdinstava (veliki broj malih gazdinstava koja međusobno ne sarađuju)
Pažnja/interesovanje na institucionalnom nivou ograničeni
Sektor nedovoljno finansiran na svim nivoima, predviđene samo minimalne subvencije
Finansijsko učešće međunarodnih donatora marginalno
Finansijska šema i tehnička podrška za formiranje i funkcionisanje specijalizovane jedinice u akreditacionom telu još uvek nedefinisane
Sistemi za sertifikaciju još uvek nisu transparentni
Baza podataka o preradi i marketingu organskih poljoprivreda slaba i netransparentna

Potencijali

Razvoj u vodećeg evropskog izvoznika organskog jagodastog voća i još nekih vrsta voća i proizvoda
Razvoj u vodećeg evropskog izvoznika organskih proizvoda od soje
Razvoj u vodećeg evropskog izvoznika organskih sastojaka za prehrambenu industriju i industriju hrane za životinje, poput skroba, mekinja, pahuljica, proteinskih smeša, glutena, hidrolizata, pektina, boja itd.
Modernizacija agrarnog sistema pomoću organske proizvodnje kao vodeće snage
Mogućnost da se postane glavni element u procesu odobravanja od strane IPARD, što će transformisati srpsku poljoprivredu i ruralna područja uopšte
Mogućnost razvoja poljoprivrede kao glavnog stuba za kreiranje BDP

Opasnosti

Gazdinstva se ne mogu razviti do nivoa zadovoljavajuće konkurentnosti na međunarodnom nivou
Sektor neće biti prepoznat na političkom nivou kao značajna snaga poljoprivrednog razvoja
Politika neće u dovoljnoj meri prepoznati potencijal organske proizvodnje prilikom rekonstruisanja agrarnog sektora u procesu pridruživanja Evropskoj uniji
Sektor neće moći da izgradi međunarodne veze i neće napraviti prodor na odgovarajuća tržišta
Sektor će biti marginalizovan razvojem organske poljoprivrede u drugim zemljama koje nude sličan spektar proizvoda
Učesnici neće poštovati prihvaćene sisteme poslovanja u Evropskoj uniji i biće izopšteni iz najvažnije međunarodne trgovine
Biće nemoguće mobilisati domaće i međunarodne investicije

Prikaz sektora organske proizvodnje u Srbiji identifikuje nove trendove i pokazuje da se mnogi učesnici u industriji trude da napreduju na putu koji je definisan Nacionalnim akcionim planom za razvoj organske proizvodnje u Srbiji. Dok osnovni eko-klimatski faktori ukazuju na veliki potencijal za razvoj organske proizvodnje, određen broj glavnih prepreka i problema još uvek stoje na putu i moraju da budu prevaziđeni. Jedna od glavnih prepreka je ograničenje kapitala na svim nivoima vrednosnog lanca, druga je slaba organizacija učesnika duž tog lanca, a treća je slaba efikasnost proizvodnje, prerade i marketinga.

Sa druge strane, Srbija je na putu ka Evropskoj uniji i implementaciji programa IPA. Peta komponenta IPA (IPARD) ponudiće investitorima mogućnost da više od 60% njihovih investicija bude finansirano kroz fondove IPARD. Takav plan sufinansiranja čini investicije u srpsku poljoprivredu veoma privlačnim. Strane kompanije sa lokalnom registrovanom firmom mogu takođe profitirati od ovog plana.

Investicije u Srbiji su takođe privlačne zbog niskih plata i poreza. Dok se niski porezi mogu zadržati i u budućnosti, verovatnoća održavanja plata na trenutnom nivou je mala. Neprihvatljivo je da minimalne plate u Srbiji budu niže nego u Kini, dok su troškovi života nekoliko puta veći. Troškovi proizvodnje u Srbiji će se, po svoj prilici, uskladiti sa onima iz susednih zemalja.

Shodno tome, prilike treba tražiti u specifičnim proizvodnim sektorima. Za sektore vina, šećera, mleka i mesa očekuje se da ostanu teme debate sa Evropskom unijom. Međutim, nema većih problema kada je u pitanju voće i povrće, semena uljarica, žitarice i lukovice. Osim svežeg i obrađenog voća i povrća u mnogim oblicima, ogroman potencijal za investicije velikih razmera može se naći i u soji. Ne postoji nijedna zemlja u Evropi ili Mediteranu koja proizvodi ili obrađuje soju u tako velikoj meri. Soja koja nije genetski modifikovana ne može se čak ni naći. Upravo genetski nemodifikovana soja predstavlja najveći tržišni potencijal. Stvaranje kompletne proizvodne linije genetski nemodifikovane soje uključilo bi proizvodnju soje, sojinog ulja, sojine pogače, lecitina, mleka od soje, izolata proteina soje i hidrolizata, čak i od sterola i tokoferola. Ali treba napomenuti da je pritisak za uzgajanje genetski modifikovane soje veliki, predstavljajući stalan izazov za proizvođače organskih proizvoda koji gaje genetski nemodifikovanu soju u njihovim naporima da održe svoju zemlju nezagađenom genetski modifikovanom sojom.

Srbija je napravila veliki korak kroz kreiranje i usvajanje Nacionalnog programa

ruralnog razvoja od 2011. do 2013. godine. U ovom dokumentu detaljno je predstavljen trenutni status poljoprivrednog sektora, sa zaključkom da su potrebni značajni napori kroz ceo vrednosni lanac i kroz sve podsektore da bi se unapredila efikasnost i da bi se poljoprivrednici i prerađivači pripremili za tržišta Evropske unije. Nacionalnim programom ruralnog razvoja od 2011. do 2013. godine preporučuje se usmeravanje većine budućih investicija ka sektoru proizvodnje mesa, mlečnih proizvoda i u određenoj meri ka sektoru vina. U isto vreme, ovo su sektori sa najstrožim tržišnim propisima u Evropskoj uniji. U nacionalnom planu ruralnog razvoja od 2011. do 2013. godine takođe se napominje da postoji potreba za investicijama u sektor voćarstva i povrtarstva, ali je nedovoljno istaknut potencijal za razvoj sektora proizvodnje žitarica i semena uljarica.

Ponuda semena uljarica i žitarice je oskudna, cene su u konstantnom porastu, a sa druge strane, imaju mnogo povoljniji balans ugljen-dioksida od mesa ili mlečnih proizvoda, što omogućuje razvoj raznovrsne agroindustrije.

Proteklih godina Nemačka i određeni broj drugih donatora uložili su značajna sredstva u srpsku poljoprivredu i prehrambeni sektor. U kontekstu pridruživanja Evropskoj uniji ovom sektoru poljoprivrede dodeljen je prioritet zbog njegove važne uloge u srpskoj ekonomiji i zbog toga što je poljoprivreda najviše regulisan segment evropske ekonomije i apsorbuje najveći deo budžeta Evropske unije. Harmonična integracija sektora poljoprivrede u Srbiji u Zajedničku poljoprivrednu politiku Evropske unije, presudna je za uspeh pristupanja Srbije Evropskoj uniji i od najveće je važnosti za Evropsku komisiju. Nemačka, kao bilateralni partner Srbiji, i u kontekstu njenih međunarodnih obaveza namerava da nastavi sa podrškom Srbiji u naporima da modernizuje poljoprivredu, naročito sektor organske proizvodnje. Takva podrška može biti ostvarena na sledećim nivoima:

- Institucionalni nivo – jačanjem politike savetodavnog rada i unapređenjem upravljačkih kapaciteta za agro-političke koncepte i finansijskih instrumenata, naročito u okviru IPA;
- Edukacijski nivo – jačanjem partnerstva sa univerzitetima, povećanjem razmene između akademskih institucija i olakšavanjem integracije u domenu istraživačkog rada u međunarodne tokove;
- Nivo prerade proizvoda – jačom promocijom moderne tehnologije, prerade i marketinga. Ovo bi takođe moglo biti područje angažovanja za KfW, kroz otvaranje specifične kreditne linije;
- Nivo proizvodnje – kroz unapređenje savetodavnih službi i promovisanje svih mera koje će omogućiti povećanje ekonomskih efekata. Ovo se može ostvariti prvenstveno kroz širenje i podršku zadrugama i ostalim udruženjima.

Sa takvim angažovanjem, Srbija može da se nada da će brzo i efikasno postati jedan od glavnih učesnika na tržištu organskih proizvoda Evropske unije.

PROGRAM ACCESS ZA RAZVOJ PRIVATNOG SEKTORA U SRBIJI

ACCESS predstavlja program implementiran od strane Nemačke organizacije za međunarodnu saradnju (GIZ) u ime Nemačkog ministarstva ekonomske saradnje i razvoja (BMZ). Njegov cilj je unapređenje ekonomskog razvoja Srbije i olakšavanje budućeg pristupa Srbije EU, a kroz podršku Nacionalnoj strategiji za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva, kao i Nacionalni program za integraciju u Evropsku uniju.

Ovaj program realizuje GIZ u saradnji sa Ministarstvom poljoprivrede, trgovine, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstvom ekonomije i regionalnog razvoja, kao i sa drugim poslovnim organizacijama u Srbiji. Kroz program ACCESS, mala i srednja preduzeća u odabranim sektorima i regionima osnažuju se kako bi bolje koristila svoje proizvodne potencijale, potencijale ljudskih resursa i potencijale rasta i kako bi pronašla nova tržišta i u regionu jugoistočne Evrope i u Evropskoj uniji.

Konkretno, ACCESS radi sa tržišnim učesnicima iz privatnog sektora, Vladom Republike Srbije, univerzitetima, učesnicima u sektoru organske proizvodnje, civilnim društvom, kao i sa udruženjima u sektoru organske proizvodnje kako bi se ostvarili sledeći ciljevi:

- Podrška u kreiranju političkih prilika koje će omogućiti otvorena tržišta, investicije u privatni sektor i polno nepristrasan pristup činiocima u proizvodnji i stvaranju prihoda;
- Promovisanje efektivnih institucija i usluga, kao što su primena naučnih istraživanja i novih saznanja u poljoprivredi kako bi se omogućilo proizvođačima i muškog i ženskog pola da pribave i koriste sredstva koja su im potrebna da bi iskoristili novonastalo tržište i tržišne prilike koje im se ukazuju;
- Jačanje proizvođača i organizacija u ruralnim sredinama kako bi im se pomoglo da efektivno učestvuju na tržištu, smanje transakcione troškove, primenjuju tehnologije za povećanje produktivnosti i koriste značajne informacije o nacionalnom, regionalnom i globalnom tržištu;
- Podrška razvoju proizvodnih standarda i kontrole kvaliteta kako bi se ispunili zahtevi tržišta EU u vezi sa bezbednošću, čistoćom i kvalitetom hrane, što bi samim tim dovelo i do tržišta proizvoda visoke vrednosti;
- Pružanje pomoći u pogledu adekvatnih mera marketinga, koje će omogućiti poljoprivrednim proizvođačima da dođu do nacionalnih, regionalnih i svetskih tržišta;
- Pružanje pomoći u razvoju javnog sektora, koji bi imao ulogu nadzornika, regulatora

- i sudije, ali i davaoca tržišnih usluga i proizvoda;
- Podrška unapređenju kvaliteta istraživanja i obrazovanja u sektoru organske proizvodnje i privlačenje dodatnih izvora finansiranja putem integracije srpskih istraživačkih programa u istraživačke programe EU, olakšavanja razmene srpskih naučnika i naučnika sa univerziteta i instituta u EU i promovisanja članstva u različitim međunarodnim asocijacijama za organsku proizvodnju.

NACIONALNA ASOCIJACIJA ZA ORGANSKU PROIZVODNJU „SERBIA ORGANICA“

Serbia organica je nacionalna asocijacija za organsku proizvodnju posvećena razvoju organske proizvodnje i tržišta organskih proizvoda u Srbiji. Osnovana maja 2009. godine, ovo je nezavisna nevladina organizacija inicirana idejom učesnika sektora organske proizvodnje.

Serbia organica je krovna organizacija koja okuplja čitav sektor organske proizvodnje u Srbiji.

Naša misija je da organsku proizvodnju učinimo pouzdanom i konkurentnom i na domaćem i na međunarodnom tržištu.

Serbia organica predstavlja ključnu tačku u informisanju o sektoru organske proizvodnje i obezbeđuje povezanost među učesnicima. Takođe, realizuje i istraživanja tržišta i tržišnu povezanost sa kupcima iz inostranstva. Kao nacionalna asocijacija, okupljamo stručnjake i afirmišemo istraživanje i razvoj organske proizvodnje. Sprovodimo različite promotivne kampanje u cilju razvijanja, unapređenja i širenja znanja o organskoj proizvodnji.

S obzirom na svoju poziciju, imamo pristup informacijama vezanim za čitav sektor organske proizvodnje.

Naše aktivnosti predstavljaju integralni deo Nacionalnog akcionog plana razvoja organske proizvodnje u Srbiji.

Serbia organica ima za cilj da sve navedeno obuhvati u jednom interesu, a to je promocija vrednosti organske proizvodnje.

**Nacionalno udruženje za
razvoj organske proizvodnje
„SERBIA ORGANICA“**

Molerova 29/a
11.000 Beograd
Predsednica Upravnog
odbora: Nada Mišković

Kancelarija, INFO i izložbeni centar:

„Domaći dućan“,
lokal br.6, Pijaca Zeleni venac, Beograd
Telefon: +381(0)11 3283-085
Mob: +381 (0) 65 855-69-69, 065 855-69-69
Fax: +381 (0) 11 3283-0-85
E-mal: office@serbiaorganica.org
Web site: www.serbiaorganica.org

GIZ/ACCESS

Kancelarija u Beogradu

Makenzijeve 24/5
11000 Beograd
Tel: +381 11 24 00 371
Fax: +381 11 24 00 370
Vođa projekta:
Tobias Stolz
E-Mail:
tobias.stolz@giz.de

Kancelarija u Novom Sadu

Narodnog fronta 23d
21000 Novi Sad
Tel: +381 21 472 19 20
Fax: +381 21 472 19 21
Menadžeri projekta:
Emilija Stefanović, Marija Kalentić
E-Mail:
emilija.stefanovic@giz.de, marija.kalentic@giz.de

AGENCIJA
ZA STRANA ULAGANJA
I PROMOCIJU IZVOZA

Fond za podršku investicija u Vojvodini
Vojvodina Investment Promotion - VIP

ПРИВРЕДНА
КОМОРА
СРБИЈЕ

Zelena
Mreža
Vojvodine

9 788687 737594